

ВИПУСК

5

ВАСИЛІВСЬКА СТАРОВИНА

ІСТОРІЯ ДВОРЯНСЬКОГО РОДУ ПОПОВИХ

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

ІСТОРІЯ ДВОРЯНСЬКОГО РОДУ ПОПОВИХ

В історії Південної України, в її розвитку і формуванні важливу роль відіграло місцеве дворянство – представники родових фамілій – Мордвінови, Воронцови, Канкрини, Попови та ін., які зробили значний внесок в громадське, освітнє, економічне і наукове життя краю. Особливе місце серед дворянства займав рід Попових.

В історіографії спеціальних досліджень, присвячених історії роду Попових, не існує. У багатотомному узагальнюючому колективному дослідженні, присвяченому вивченню історії міст і сіл України, зроблено першу спробу висвітлити проблеми історичного розвитку Василівського району (колишнього маєтку поміщиків Попових). Характерною рисою дослідження було ідеологічне забарвлення у висвітленні дореволюційної історії Василівки. Основний наголос у роботі зроблений на соціально-економічний розвиток поміщицької економії, а історія і доля його власників залишалася поза увагою. Поміщики Попови лише згадуються як власники Василівки. Дослідники наголошують на провідній ролі селянства в житті Василівського району, розкривають жалюгідне існування і жорстоку експлуатацію з боку поміщика [47].

Заслуговує на увагу дослідження Р.С.Попової про поміщицьке підприємництво на Півдні України 50-х рр. XIX ст. На основі аналізу архівних документів дослідниця розкриває розвиток товарно-грошових відносин у поміщицьких маєтках на Півдні України. Вона прийшла до висновків, що Попови, як і інші поміщики Півдня, втягувалися в ринкові відносини. Для збільшення своїх прибутків поміщики почали переходити до раціональних методів господарювання в умовах існуючої кріпосницької системи. У Василівському маєтку широко використовувалася наймана праця, застосовувалися нові технології [58].

З кінця 80-х рр. XX ст. в суспільстві спостерігається поживлений інтерес до вивчення історії рідного краю. Цьому сприяла активна діяльність місцевих краєзнавців і людей не байдужих до своєї історії. Так, вагомий внесок у дослідження історичного минулого Василівки був зроблений краєзнавцем В.В. Мешковим, директором музею “Садиба Попова”. Протягом 1994-1996 рр. виходять його статті в місцевій пресі присвячені минулому Василівки. В них В.В. Мешков розкриває історію роду Попових, палацового комплексу та ін. [55]. Долю замку Попових у роки громадянської війни дослідили О.М. Ігнатуша і О.С.Тедєєв [46].

Особою В.С. Попова зацікавилися й письменники історичного жанру. В художній літературі Попова оцінюють по різному. Багато використаних письменниками документальних відомостей носили суперечливий характер і це висвітлюється на сторінках їх творів.

Так К.Валишевський (“Навколо трону”) представляє В.С. Попова як людину неосвічену, без особливих здібностей. На думку автора, єдина позитивна риса Попова – це терплячість [41].

У романі “Фаворит” Валентин Пікуль, навпаки, дає позитивну оцінку особистості Попова: “Від сохи і лаптів пробив собі дорогу до слави. Потьомкін зробив його головною пружиною у своїх справах” [57]. А.Федоров у романі “Каменный пояс” наголошує на старанності Попова і його готовності до послуг

своєму господарю. Проте автор словами героя роману Демидова називає Попова казнокрадом, який всі ночі просиджував за грою в карти, програючи великі суми [65].

Перше дослідження в якому значною мірою розкриваються деякі аспекти теми з'явилося в 1998р. Його автори, В.Козирев і О.Кучеренко, зробили спробу першого комплексного дослідження історії Василівки. На основі аналізу документів і літератури авторами була частково здійснена реконструкція історії роду Попових та їх господарської діяльності в Василівському маєтку. Автори звернули увагу на виникнення роду і розглянули сімейний герб. Проте дослідники зупинилися лише на дослідженні життєдіяльності В.С. Попова і його сина Павла, а інші представники таврійської гілки роду Попових залишилися поза увагою. Також не була досліджена доля полтавської гілки роду Попови [50].

Деякі аспекти господарського розвитку у Василівському маєтку Попових розглянула Н.Р.Темірова в своїй статті “Поміщицьке землеволодіння та землекористування на Півдні України в пореформений період”. Дослідниця розкриває розвиток грошової оренди у Василівському маєтку, яка широко використовувалася Ю.В. Поповим [64].

Джерела, використані в статті, можна умовно поділити на декілька груп: комплекс документів та матеріалів з архівних фондів, документальних публікацій, преси і мемуарної літератури, статистично-довідкові та етнографічні.

Великий науковий інтерес представляє аналіз діловодних матеріалів, що безпосередньо пов'язані із господарською діяльністю поміщиків Попових на Півдні України. Документи діловодства розпорошено по різних фондах. Великий науковий інтерес становлять документи державного архіву автономної республіки Крим (ДААРК). Саме тут зосереджено більшість документів про господарську діяльність Попових на Півдні України та біографічні відомості представників роду Попових. Особливий інтерес серед фондів архіву представляють документи особистого фонду Попових (ф.535. – докладно про історію сімейного фонду Попових див в № 4 (5) записок за 1999 р.) [52], Таврійського губернського правління (ф.27)).

Другий вид джерел складають різного роду статистичні та довідкові видання. Це, насамперед, статистично-економічні огляди за губерніями та повітами. В них, крім загальних відомостей про господарський розвиток Мелітопольського повіту, можна знайти інформацію щодо розвитку основних галузей сільського господарства Василівської волості [63].

Важливу інформаційну базу склали різноманітні довідники. Так, в енциклопедії Брокгауза і Ефрона та в “Русском биографическом словаре” містяться біографічні відомості, присвячені представникам роду Попових [61, 66].

Періодичні видання, як загальноімперські, так і регіональні, містять цінну інформацію з досліджуваної теми. Так, в “Севастопольском справочной листке” можна знайти відомості про діяльність В.П.Попова на посаді голови Губернського дворянського зібрання в Таврійській губернії [62].

Важливим джерелом дослідження стали етнографічні матеріали, зібрані авторами у м. Василівці. Вони дозволяють відтворити ставлення місцевих жителів до поміщиків Попових. Даний вид джерел є найцікавішим і в поєднанні і порівнянні із документальними матеріалами дозволяє реконструювати реальну картину минулого м. Василівки [51].

У цілому, наведений перелік джерел, на нашу думку, надає можливість відтворити в основних рисах загальну картину розвитку Василівського маєтку й історію роду його власників – поміщиків Попових. Таким чином, наведені джерела дозволяють реконструювати процес розвитку поміщицького землеволодіння та господарювання на Півдні України.

Рід Попових польського походження, бере свій початок із воєводства Мазовецького. Дворянин Побож – Поповський вперше згадується при Болеславі Хоробром у 1022 р. і у 1386 р. при Ягеллі. Згодом “Побож” губиться, а “Поповський” перетворюється в Попов.

Коли з’явився рід Попових у Росії невідомо, проте одному з представників цього роду Степану Олексійовичу Попову пощастило. Йому 21 квітня 1785 р. було височайше пожалуване російське дворянство, на основі затвердження Черненського Земського суду 9 липня 1789 р. [50; 38]. Цією короткою нотаткою обмежується наші знання про походження роду.

Отже, Степан Олексійович Попов, відомий нам як перший представник, від якого бере початок рід Попових. Він народився в Казані, в родині священика. Службу почав у Казанській губернській канцелярії у 1724 р. У 1730 р. став підканцеляристом, через рік канцеляристом. В 1755 р. Степан Олексійович отримав чин колезького регістратора. В 1766 р. він стає губернський секретарем, а 22 грудня 1770 р. – колезьким секретарем.

У 1774 р., внаслідок “прошення его за старостью и болезнями”, С.О. Попов був звільнений із служби. А в 1780 р., завдяки допомозі генерал-поручика князя Мещерського, Степану Олексійовичу Попову було присвоєно чин колезького асесора [13; арк.4-5].

Син Степана Олексійовича – Василь – майбутній засновник маєтку Васильєво – народився у 1745 р. (за іншими даними у 1740 р. або 1743 р.) в м. Казані. В гімназії він вивчав правила граматики, отримав знання з російської і німецької мов. Також самостійно вивчав французьку, але говорити і писати на ній не міг [45; 18].

Після закінчення гімназії В.С.Попов 17 серпня 1767 р. поступив на військову службу підпрапорщиком. До цього він був у козацькому війську осавулом. Але схильності до військової служби не мав, тому присвятив себе цивільній службі.

Почавши свою кар’єру простим канцеляристом у військовому відомстві, він завдяки своїм здібностям швидко просувався сходами ієрархічної драбини.

7 березня 1763 р. Василь Попов отримав чин сержанта, у 1769 р. брав участь у поході на Польщу. А 1 січня 1770 р. – стає аудитором і бере участь у російсько-турецькій війні 1768-1776 рр. При облозі Бендерського укріплення на нього звертає увагу командуючий 2 російської армії князь В.М.Долгорукий – Кримський. Він належно оцінив здібності В.С.Попова: чудову пам’ять, працездатність і чудовий стиль викладання справ, – князь бере Попова до себе секретарем. Під час Кримського походу 1771 р. Василь Степанович супроводжує князя Долгорукого – Кримського. Вже 30 грудня 1771 р. Попов отримав чин генерал -ад’ютанта. Попов залишався у Криму до укладення Кючук – Кайнаджирського миру (до 1774 р.). У 1775 р. В.С.Попов займав посаду правителя похідної канцелярії князя В.М. Долгорукого – Кримського. За заслуги 14 грудня 1775 р. отримав чин секунд-майора. 24 січня 1780 р. Попов переведений у Казанський піхотний полк.

Згодом князь В.М. Долгорукий – Кримський став Московським генерал-губернатором і забрав В.С.Попова до себе, призначивши його правителем

губернської канцелярії. На цій посаді він пробув 2 роки, 19 серпня 1781 р. отримав чин прем'єр-майора з переводом до Пікінерського полку, а в листопаді переведений «для сближения с родственниками и для выгоднейшего содержания» до Пермського піхотного полку. 1 березня 1782 р. В.С.Попов отримав чин підполковника і 25 травня того ж року був переведений до Томського піхотного полку. Таким чином, Василь Степанович Попов завдяки своїм збідностям за короткий час зробив значну кар'єру [61; 535].

Після смерті у 1782 р. князя В.М. Долгорукого – Кримського, зі створенням Катеринославського намісництва, В.С.Попов переходить у підлеглисть до князя Григорія Олексійовича Потьомкіна. Згодом він стає правителем канцелярії Потьомкіна, його найбільш наближеною і довіреною особою.

У 1784 р. В.С.Попов отримує чин полковника із зарахуванням понад комплекту до Таврійського легко-кінного полку. У 1786 р. Попов стає секретарем у прийнятті листів у канцелярії статс-секретарів при Катерині II. Також він продовжує виконувати свої обов'язки правителя канцелярії Потьомкіна.

11 квітня 1786 р. В.С.Попову було пожалуване містечко Решетилівка (тепер селище міського типу Полтавської області) в Катеринославській губернії із 866 душами. Це заклало основу його майбутнього достатку.

Також, Василь Степанович Попов отримав 43 тис. десятин землі у Мелітопольському повіті Таврійської губернії. Так землі колишнього поселення стали власністю Попова, перетворившись на слободи і селища. За ім'ям власника Василя Попова виникає слобода Василівка, селище Янчокрак, Карачокрак, Скельки, Маячки, пізніше виникає Ерістовка й інші.

В.С. Попов брав активну участь у підготовці подорожі Катерини II до Криму. Під час перебування Катерини II в Кременчуці Василь Степанович Попов отримав чин бригадира і нагороджений орденом Св. Володимира 3 ступеня.

У 1787 р. Попов разом із Потьомкіним вирушив під Очаків на театр воєнних подій (почалася нова російсько-турецька війна 1787-1791 рр.). 14 квітня 1789 р. він отримав чин генерал-майора і того ж року був посланий Г.О.Потьомкіним до Петербургу із донесенням про взяття Бендер та ключами від міста. За це 24 листопада він отримав орден Анни I ступеня і грошову винагороду, а в першій половині грудня 1789 р. поїхав до Потьомкіна із листом. Весь 1790 р. В.С.Попов провів в армії. 3 грудня 1790 р. був взятий Ізмаїл, і Попов знову їде до Петербургу з донесенням до імператриці про цю подію. Василь Попов «за особливі труди у справах доручуваних, йому генерал-фельдмаршалом» отримує орден Св. Володимира I ступеня. Разом із Потьомкіним він від'їжджає до Новоросійського краю [50; 50].

Біля Г.О.Потьомкіна Попов знаходився до самої його смерті. Коли Григорій Олексійович захворів, Попов майже кожного дня з 6 вересня по 8 жовтня 1791 р. повідомляв імператрицю про стан здоров'я князя. Попов відверто піклувався про стан здоров'я свого хазяїна, чергував коло його ліжка цілодобово. 2 жовтня було вирішено відвезти Потьомкіна у здоровіше місце, але князь помер 4 жовтня 1791 р. по дорозі до Миколаєва. Лист до Катерини II повен розпачу: «Удар свершился Всемилостивейшая Государыня, Светлейшего князя Григория Алексеевича нет, к горестному нашему сожалению, прибегаю под матерный покров твой».

Катерина II доручила Попову організацію похорону князя. Між тим писала: «Что касается собственно вас, то я желаю чтобы Бог утешил вас в печали, вам

приключенной. Впрочем, будете уверены в моем особенном уважении к вашей судьбе и трудам, остаюсь вам благосклонная Екатерина” [61; 536].

І тут проявилось вміння Попова відчувати обстановку. В суперечці між Каменським і Каховським, яка розгорілася у день смерті Потьомкіна за керівництво Катеринославським намісництвом, Василь Степанович прийняв бік Каховського. При цьому невідомий свідок передав ситуацію так: “Каменского отбоярил господин Попов и вот так сказал он ему: «извините Ваше превосходительство меня, что я вам донесу, ибо я никакого начальства не признаю кроме Михаила Васильевича Каховского или другого, кого государыня изберет, а до тех пор буду исполнять приказания покойного фельдмаршала», и тот видя, что нечего ему делать ушел, а за Каховским еще при жизни князь послал ордер, чтобы он приехал для принятия команды в отсутствие его, а как еще он не приехал из Крыма, то курьеров и все отправляет господин Попов”. Так закінчилася служба Попова в канцелярії Потьомкіна, на якій він досяг чину генерал-майора, отримав ряд земельних володінь і високих державних винагород. Подібна поведінка Попова із вдячністю була сприйнята Катериною II [50; 51].

Вже наприкінці 1791 р. В.С.Попов приступив до виконання обов’язків статс-секретаря при Катерині II. Ця служба була до душі Попову, його вплив після смерті Потьомкіна був надто помітний, Катерина II “благоволила ему во всем”. Василю Степановичу відверто заздрили “лица не благоволившие князю”, знаючи, що В.С.Попов завідував всіма грошовими сумами, які знаходилися у розпорядженні у князя. Насправді у розпорядженні у Василя Степановича були: по-перше, екстроординарна, військова сума, яку везли завжди за князем, до 8 млн.крб. сріблом або золотом; по-друге, витрати по Катеринославській губернії в Таврійській області до 2 млн. крб. на рік, які надавалися для облаштування краю; по-третє, до 12 млн. крб. сріблом, які відпускалися щорічно із провіантської канцелярії.

Великі витрати на стіл, гру, коханок показували, що Решетилівських прибутків на розкішне життя не вистачило б і на один місяць. Часто на гру приносив зі свого кабінету повні капелюхи червінців, які ніколи не повертав назад. Мав В.С.Попов коханку і не відмовлявся від тимчасових захоплень [45; 20].

Після смерті Потьомкіна Попова звинуватили в тому, що він разом із князем роздарував казну. Попов, спростовуючи чутки, які ганьбили добре ім’я князя, писав у рапорті до державної воєнної колегії з рахунковій експедиції: “Отпуск денег происходил по ордерам и за собственным его (князем) подписанием, иногда по словесным приказаниям. Что ж касается до меня, то не имел никаких сум на моем отчете и не мог я иметь квитанций. Приписаная мне сумма 51.590.705 р. 13,5 коп, в казну было возвращено 15.550 р. 1,5 коп Генеральная ж сумма была ассигнирована (44.177.033 р.1/4 коп.) для нужд Кавказкой армии и Черноморского флота”[67; 226].

Серед осіб, “неблаговоливших к светлейшему князю,” був і докладчик імператриці, дійсний статський радник А.В.Храповницький. Він, невідомо на якій підставі, вищезгаданий рапорт Попова не визнавав. На його думку, він був складений з метою спасти “Попова и плутов”.

Без сумніву, що в цій недовірі можна було побачити придворне суперництво Храповницького, який вважав Попова нижчим за себе (називав його “Васею, поповичем і навіть плутом “). Цікаво, що вже 2 вересня 1793р. Храповницький залишив службу при Дворі і отримав призначення на посаду сенатора, а Попов

залишився доповідачем Імператриці до самої її смерті і користувався особливою довірою [68; 379-378].

Вже 28 червня 1792 р. отримав від Катерини II наказ завідувати витратами з кімнатної Її Імператорської Величності, що ще більше зблизило його з Катериною II, яка призначила його і начальником “комісії прошеній” гірничого корпусу.

Одночасно 18 грудня 1793 р., йому доручено завідувати Коливанівськими і Нерчинськими гірничими заводами [61; 537].

У 1794 р. В.С.Попова, за наказом Катерини II, призначено завідуючим П'ятигорською Гранильною і Шліфувальною фабриками з усіма приписаними до неї людьми (див. додатки) [37; арк. 1].

З 1794 р. завідував алмазними майстернями Імператриці. Керував роботою з оздоблення головного убору для Катерини II. Ним був найнятий відомий ювелір Дюваль. Перлини для оздоблення головного убору В.С. Попов вибирав особисто (див. додатки) [36; арк. 1].

15 листопада 1796 р. Попов отримав чин генерал-поручика. При Павлі I Василь Степанович продовжив службу тепер вже при Мануфактур-колегії, пізніше призначений президентом Камер-колегії, а також присутнім у першому департаменті Сенату. У 1797 р. [31; Арк.1] Попов стає управляючим конторою, що займалася будівництвом царських домів і садів [61; 537].

5 серпня 1798 р. В.С. Попов займає посаду радника камерної частини з нагляду за “питейними сборами винокурених заводів в Иркутской губернии”. Завдяки наполегливості в цій справі Попов був нагороджений діамантовим знаком, зіркою ордену Олександра Невського (12 липня 1798 р.).

Згодом, як це було прийнято при новому імператорі, попав у опалу. В жовтні 1799 р. Попова звинуватили в безладі справ під час його головування в Камер-колегії і звільнили з посади президента.

Залишивши службу В.С. Попов від'їжджає до своїх маєтків і займається їх улаштуванням. Маєтків у Попова було багато, тільки на Півдні України Василь Степанович мав маєтки в Катеринославській і Херсонській губернії, площею 50 тис. дес., також у Таврійській – у Криму – маєток “Караджа”, 8 тис. дес. землі., “Васильєво” в Мелітопольському повіті та ін. Крім цього, мав землі в Полтавській губернії-село Решетилівка, в Мінській губернії і на Уралі – маєток “Тавда”, більше 300 тис. дес. землі.

Отримані землі у 1790 р. Попов поспішив розмежувати і як найшвидше отримати план і межову книгу. Останні посвідчували його право на власність. Згідно з “Планом” земля всім виділялася тільки в користування. Тому поміщики намагалися швидше закріпити землю у приватну власність. Уряд, зацікавлений в укріпленні поміщицького землеволодіння на Півдні України, задовольнив їх вимоги. Указом 1798 р. всі землі, отримані поміщиками в користування до 1788 р., визначалися їх приватною власністю, а ще через 10 років вся відмежована поміщикам земля переходила у вічне і спадкове володіння.

На кінець XVIII ст. процес роздачі земель на території Півдня України був завершений. Утворилося два типи господарств – приватно-власницьке поміщицьке і державних селян.

Характерною рисою поміщицького землеволодіння було переважання великих маєтків, площею в декілька тисяч десятин, основну робочу силу в якому складали юридично вільні “поміщицькі піддані”. Ця категорія селян була дуже вигідною

робочою силою. Відробляючи поміщикам незначну повинність натурою або обробітками, вони були зацікавлені в максимальному виробництві своїх господарств.

Ведучою сільськогосподарською галуззю краю було тваринництво, для розвитку якого існували сприятливі умови. До цього ж догляд за худобою вимагав значно менше витрат, ніж землеробство. Майже до кінця XVIII ст. тваринництво переважало над землеробством. Розводили велику рогату худобу, особливо волів, які складали основну тяглову силу в господарстві поміщиків і селян. Вирощували також свиней і кіз. Вівчарством займалися переважно в материкових повітах Таврійської губернії. Важливою додатковою галуззю господарства й основним заняттям жителів на берегах Дніпра стало рибальство.

Найбільшу категорію сільського населення Мелітопольського повіту складали державні селяни (в 1801 р. – 57%), які сплачували податки як і селяни інших районів України.

У гіршому становищі були поміщицькі селяни, вони склали другу групу після державних селян (36,7%). За користування землею селяни, проживаючи на поміщицьких землях відбували на користь поміщика певну повинність. Спочатку вони віддавали одну десятину вирощеного хліба і скошеного сіна, згодом поміщики збільшили розмір. Уже в 90-х роках XVIII ст. повсякчасно існувала дводенна панщина.

В інтересах поміщиків і державних селян 12 грудня 1796 р. імператор видав указ, за яким заборонялися “самовільні переходи поселян з місця на місце” в південних губерніях. Панщина почала швидко витісняти інші форми поміщицької ренти.

Найбільш експлуатованою категорією селян були кріпаки. Після дозволу у 1781 р. переселяти в межах України власних або куплених селян та заборонаю переходу своїх “підданих”, кількість кріпаків стала швидко збільшуватися. Процент їх із 2,7% в 1784 р. зріс до 6,3% у 1801 р.

Становище кріпаків на Півдні України мало чим відрізнялося від становища закріпаченого селянства центральних губерній. На кінець століття вони відробляли панщину, яка доходила до чотирьох днів на тиждень, і інші повинності. За найменшу провину кріпаків карали: могли продати чи віддати під заставу, заслати у Сибір [49; 516-519].

До середини XVIII ст. територія Південної України була майже не заселеною постійним осілим населенням. Найдавніші поселення почали утворюватися тільки в 40-х роках XVIII ст. Заселення даної території відбувалося поступово і мало декілька типів:

- заселення степу вільними людьми: збіглими, запорожцями, солдатами;
- переселення поміщиками своїх кріпаків із інших повітів і губерній у Мелітопольський повіт;
- самовільний вихід державних селян і вільновідпущених кріпаків;
- виселення із старих слобод;
- виселення селян за запрошенням уряду для заселення степу на місці колишніх поселень духоборів (жили в повіті у 1841-1843рр.) і ногайців (жили в повіті у 1860-1861рр.), державні селяни, іноземці – німці і болгари;
- заслання духоборів із центральних губерній, Донської області і Сибіру.

Також на власницькій землі поселялися за вільним договором бігли селяни, волоцюги, дезертири, до них приєднувалися державні селяни, міщани й осідали у власника на скопщині, самі ж поміщики купували кріпаків або переселяли зі своїх маєтків інших губерній. Проходило декілька років, і всі ці вище згадані елементи перетворювалися на кріпаків [54; 26-27].

Саме так заселяв свої землі і поміщик Попов, який переселяє зі своїх маєтків на Полтавщині, Катиринославщині, Чернігівщині селян. Приймав до свого маєтку збіглих солдат і колодників. У неврожайні роки на Лівобережжі такі люди особливо збільшували кількість населення у поповському маєтку. Уряд був у курсі дій Попова, проте нічого протизаконного у цьому не бачив. У 1805 р. в звіті до Таврійського губернатора зазначалося, що у Дніпровському і Мелітопольському повітах збільшилася кількість людей, які переселялися з інших губерній, у зв'язку з недородом це мало певні недоліки, проте більшістю ці люди селилися поблизу Дніпра і мали змогу самі заробляти. Такі поселенці на землях Попова записувалися у ревізькі казки, ставали кріпаками [50; 27-28].

Центральним маєтком серед своїх південних земель В.С.Попов вибрав Тавель у Євпаторійському повіті Таврійської губернії, розташований у 10 верстах від гори Чатирдаг і в 16 верстах від Сімферополя [44; 333]. Займаючись облаштуванням своїх маєтків, В.С.Попов уважно стежив за світськими подіями.

У 1801 р. на престол вступає новий імператор Олександр I – його маніфест був позитивно сприйнятий Поповим. Він 5 квітня 1801 р. надсилає імператору листа, в якому пропонує свою думку з приводу Державного устрою Росії. Свої 25 ідей він уважав не химерними планами і підкреслював їх зразками, конструкціями:

- “Как можно возвести христианскую религию на степень уважения;
- как выгодно доставлять по водам хлеб;
- как можно сформировать большой корпус войск и содержать их;
- как можно модернизировать Санкт-Петербургское Адмиралтейство;
- как можно выгодно использовать гавани;
- как можно построить через р. Неву каменный мост;
- как можно создать механизм (силою 20 человек) и вбивать в землю сваи;
- как можно создать новою модель ружья, которое будет стрелять и заряжаться без шампуров”.

У листі Попов наголошує на необхідності “исторгнуть Россию из пропасти”, звертає увагу на бунти, невдоволення народу, наголошує на потребі прислухатися до народу [15; арк. 3-18].

Згодом Василь Степанович повертається до державної служби. Початок служби Попова ознаменувався вирішенням питання про сімейний герб, який був затверджений Олександром I у 1803 р. Герб Побож – Поповських відомий ще з XII ст.: на червоному полі зображена обернена шипами донизу срібна підкова, на верхівці якої зображений золотий хрест. В нашоломнику видніється мисливська собака, яка виходить назовні. Герб у 1386 р. був видозмінений.

На 1803 р. сімейний герб Попових мав такий вигляд: “Щит розділений горизонтально на дві частини – срібну і червону; хрестоподібно покладено два ключі, на срібному полі-чорного кольору, а на червоному-срібного. В нижній частині, пофарбованій у голубий колір, зображений золотий хрест, а під ним срібна підкова. Щит увінчаний дворянським шоломом і короною, на поверхні його

водніється мисливська собака в червоному нашійнику, виходячи назовні. Намет на щиті голубий, підкладений сріблом.

Срібний (білий) колір на щиті символізує невинність, мудрість, а червоний силу, мужність, права. Ключі, що покладені хрестоподібно на срібному і червоному полях, є символом безпеки і покори. Нижня частина голуба, вона символізує славу, велич, честь, вірність, мир, згоду. В нижній частині зображений мальтійський хрест і підкова. Хрест є знаком перемоги християнства над язичництвом, а підкова була відмінною рисою дворянських родів, що брали свій початок із Польщі і Литви (рід Попових бере початок із воєводства Мазовецького)” [53; 9].

У 1807 р., з початком французької кампанії, В.С. Попова призначають до генерала Бенігсена для наведення порядку в провіантській частині армії. Олександр І довіряв Василю Степановичу. Відправляючи до армії, імператор ставить Попова перед фактом, що від його рішення про стан армії залежить подальше продовження війни. Деякі дослідники схильні вважати Тильзіцьке перемир'я як результат ревізії В.С. Попова [42]. Відомо, що в одному зі своїх листів Попов запевняє імператора у необхідності припинення воєнних дій, внаслідок повного розладу в армії. Перемир'я було укладене, але не дало позитивного результату. Про це писав і В.С. Попов у листі від 4 березня 1812 р., викриваючи Наполеона в невиконанні умов миру [15; арк.50-58].

Як там не було, а вже 22 червня 1807 р. Попов отримує черговий чин-дійсного таємного радника і призначається управителем спочатку Комісаріатського департаменту, а згодом Провіантського.

Протягом деякого часу, з 6 по 21 квітня 1809 р., В.С. Попов був опікуном маєтків вдови княжни Марії Любомирської, а з 1 січня 1810 р. обраний членом Державної Ради.

Незважаючи на похилий вік (у 1810 р. Попову було 65 років), він зберіг працьовитість, енергію і світлий розум, тому роботи у Попова завжди вистачало. Так, 19 квітня 1812 р. він отримує ще одну посаду, призначений Головою Комісії Прохань. Крім цього, засідав у раді, заснованій при Виховному Товаристві благородних дівчат. Але роки брали своє, постійна напруга в роботі не могла не відзначитися на здоров'ї і 20 квітня 1816 р. Василь Степанович бере річну відпустку для лікування за кордоном хворих очей.

При поверненні Попова обирають почесним членом Імператорської Академії Наук (21 вересня 1818 р.), а в листопаді 1819 р. призначають головою департаменту духовних і цивільних справ Державної Ради. Між тим зір погіршувався, і В.С. Попов у 1820 р. осліп [61; 537-538].

Були у Попова і хворі ноги. Хвороба почала прогресувати після застуди під час поїздки із України до Петербургу восени 1808 р. В своєму щоденнику Попов записав: "...спочатку утворилися пухлини в ногах, чоботи стали вузькими, не звертав уваги, а біль посилювався". Хвороба прогресувала, а в 1810 р. при переїзді із Гатчина до Петербургу обморозив руки. Рани на ногах не заживали, і лікарі порадили Василю Степановичу поїхати на лікування в Теплиць, але лікування в санаторії не дало позитивного результату. Попов не дотримувався порад лікарів, продовжував палити, вживати спиртне, і як наслідок цього стан здоров'я погіршувався [32; арк. 35-40].

Останні роки свого життя В.С.Попов провів у Решетилівському маєтку. Його доброзичливість розповсюджувалася не тільки на знатних, дворян, але і на селян.

Кожної неділі решетилівські та сусідські із містечком селяни, святково одягнені йшли до Василя Степановича “празникувати” (святкувати).

У різних куточках саду були влаштовані для молодих гойдалки, а на водних каналах, які перетинали весь сад і парк, стояли фарбовані у голубий колір човни для катання. На головному каналі стояла скляна будка, в якій під час народного гуляння грав ”хор рогової музики”. Після гуляння, Попов наказував почастувати гостей, і тут же з’являлися корзини з яблуками, пряниками [2].

Звертаючись до характеристики і оцінки В.С.Попова, як людини, державного діяча, слід зазначити про різні точки зору.

Суворов вважав Василя Степановича Попова: “Славный, честный человек, в делах ловкий и опытный, легко доступный, без всякой гордости, охотно принимал участие в несчастных, он сумел снискать общее уважение и любовь” [61; 538]. У “Записках о Екатерине Великой” А.Грибовський подає детальний опис зовнішності В.С.Попова, наголошує на тому, що Попов був вірним слугою на службі в канцелярії Потьомкіна. «Потемкин выдел в нем необычайную в делах прилежность и неусыпность» та що його секретар (Попов) «не знал почти своей квартиры и безвыходно находился в канцелярии, бывших в одних покоях с князем, готов всякий час дня и ночи во всей форме явится перед князем» [45]. Пікуль у своїх творах описує Попова так: “Отпрыск захудалого сельского попака (его дед был священником), от сохи и лаптей пробил себе дорогу к славе и почестям” [57; 325-226].

Помер Василь Степанович Попов 5 листопада 1822 р. і був похований у Благовіщенській усипальниці Олександро – Невської лаври у Санкт-Петербурзі. На його могилі була встановлена надгробна плита і мармуровий бюст на колоні.

Про сімейне життя Василя Степановича Попова існують суперечливі відомості. А.Грибовський повідомляє, що у Василя Попова була коханка – актриса Кароліна, від якої він мав багато дітей [45; 22]. Згідно з іншим джерелом він був одружений з іноземкою. Швидше вірним є перше повідомлення, воно підтверджується указом Олександра I : “А посему Мы в день 14 ноября 1801 р., исходя на всеподданейшее прошение тайного советника Василия Степановича Попова во уважение отличной и долговременной службы ...Дворянское достоинство всемилостивейше распространили на воспитанников его Александра и Павла с перенесением на них фамилией его, дозволяется ему распорядить в пользу их и благоприобретенное, его имение на основаниии прав и преимуществ, благородному дворянству” [2].

Отже, з багатьох дітей В.С.Попов усиновив тільки двох: Олександра та Павла, передавши їм своє дворянське звання і поділивши між ними своє майно. Саме вони започаткували дві гілки роду Попових : Олександр – Полтавську, а Павло – Таврійську.

Олександр Васильович Попов народився у 1794 р. Відомо, що він почав свою службу в листопаді 1810 р. гусаром пікінерського полку лейб-гвардії Його Величності. 25 травня 1812 р. він отримав чин портупей-юнкера, а 2 жовтня цього ж року корнета. Під час Вітчизняної війни 1812 р. Олександр Попов брав участь у битвах при Бородіно, Тарутіно, Малоярославці, Красним. За відвагу його нагороджено Георгієвським хрестом. Трохи пізніше брав участь в іноземному поході російської армії. В битві при Люцені отримав поранення, за мужність нагороджений орденом Св. Володимира IV ступеня. А за битву при Кульні – орден Анни IV ступеня і Пруським залізним хрестом. За добру службу 7 березня 1817 р.

Олександр Попов отримав чин поручика, 28 серпня 1817 р. – штаб-ротмістра. 5 липня 1819 р. він стає ротмістром. А 17 березня 1825 р. – полковником.

За сімейними обставинами 21 січня 1827 р. був звільнений зі служби, але в 1831 р. знову повертається і бере участь у формуванні малоросійського козацького ополчення, за що був нагороджений діамантовим перснем.

Полтавське дворянство у вересні 1829 р. обрало Олександра Васильовича Попова головою повітового дворянства (до вересня 1835 р.). Знову у вересні 1838 р. його було обрано на цю посаду (до вересня 1844 р.). Але після від'їзду голови губернського дворянства І.В.Капніста на посаду губернатора у Смоленськ з 30 квітня 1842 р. до 10 листопада 1844 р. Олександр Васильович займав його посаду. В 1845 р. став дійсним статським радником, через рік у 1846 р. звільнився зі служби.

Щодо його сімейного життя, то О.В. Попов був одружений з Єлизаветі Миколаївні Барноволокій. У листі до київського генерал-губернатора С.А. Кокошкіна, в червні 1852 р. О.В.Попов писав про свою дружину як розбещену жінку: "Я не просил ее в жены, но обстоятельства за нее ходатайствовали – я спас ее от преследования родных убитого ее мужа, которые видели в ней участницу в убийстве". В цьому ж листі Попов звинувачує дружину в розбещені селян і в замахові на його життя: "Ты уговорила Серякову (сільська знахарка) составить не крепкий для меня яд, чтобы я не вдруг умер, ты уговаривала крестьян жаловаться, ты называешь хохлов глупыми, потому что они не распорядятся со мною так, как распорядились русские с твоим первым мужем... этого довольно, чтобы верить слухам о твоём участии в смерти твоего первого мужа". Через 14 років нещасливого сімейного життя О.В.Попов розводиться з дружиною, дає їй заємні листи на 100 тис. крб. асигнаціями (28 571 крб. сріблом).

До добробуту своїх селян, на відміну від батька Олександр Попов ставився погано: "они питались отпускаемою им бурдою с примесью соломи".

Олександр Васильович Попов помер у 1859 р., залишивши сина Василя, названого на честь діда. Про нього збереглося дуже мало відомостей. Народився Василь Олександрович 22 жовтня 1835 р. у Полтаві. Отримав домашнє виховання і згодом навчався в Полтавському університеті, після його закінчення пішов на цивільну службу. Також відомо, що він був одружений на дочці генерал-лейтенанта Бутурліна – Олександрі Олексіївні, фрейліні Височайшого двору. Помер Василь Попов молодий, у 31 рік, від холери -27 вересня 1866 р. і був похований у своєму маєтку Решетилівці [69].

У Василя Олександровича Попова залишився п'ятирічний син Олександр (народився 20 квітня 1861 р.). За постановою Полтавського Дворянського Зібрання від 4 березня 1874 р. від був при рахований (у 13 років) до потомствених дворян. Закінчивши Полтавський кадетський корпус у 1880 р., Олександр Васильович Попов поступив на службу в лейб-гвардію гусарського полку. Згодом служив у міністерствах шляхів сполучення та внутрішніх справ.

В 1902-1907 рр. Олександр Васильович був головою дворянства Острозького повіту Волинської губернії. У 1906 р. за проведення успішної мобілізації до армії під час Російсько-японської війни був нагороджений орденом Ганни II ступеня.

Одружений О.В.Попов був на своїй троюрідній сестрі, дочці генерал-лейтенанта, княжні Олені Миколаївні Гагариній і мав двох дочок Ольгу і Олену [69; 57].

Про подальшу долю О.В. Попова та його нащадків нічого не відомо. Проте збереглися деякі відомості про долю маєтків Попових у містечку Решетилівці Полтавської губернії. Нащадки В.С.Попова виявилися поганими господарями. Звикли до розкішного життя, але після 1861 р. ситуація істотно змінилася. Попови, звикнувши жити у розкоші, як багато поміщиків того часу, змушені були поступово продавати свої землі та нажити майно.

Залишки колишніх володінь у Решетилівці спершу були придбані за 350 тис. крб. дружиною губернського секретаря Ольгою Іванівною Свентаховською, потім дочкою генерал-майора Хрипунова – Ольгою Миколаївною, яка придбала близько 2032 дес. землі. Всього у Попових у Решетилівці було до 6 тис. дес. землі. Вже 3 травня 1903 р. О.М.Хрипунова продала означені землі за 609 тис. крб. Полтавському губернському земству.

За відомостями Полтавської архівної комісії, парк при маєтку Попових (його площа становила 20 дес. землі) в Решетилівці на 1917 р. був запусканий [69; 39-50]. Між будинком і річкою було видно п'єдестали знищених статуй... Через річку раніше було перекинуто декілька широких красивих мостів, які були вже зруйновані. Поблизу лівого берега розташовувалася оранжерея, яка була розібрана ще у 1880 р. Старе барське помешкання розташовувалося на правому березі. Неподалік від будинку знаходився довжелезний флігель для гостей і кріпосних дівок.

У хаті Попових до 1903 р. збереглася, а згодом була вивезена О.М.Хрипуновою до Москви картина, яка зображувала трагічну смерть князя Г.О.Потьомкіна-Таврійського. Картина була в великій позолоченій рамі, написана на полотні олійними фарбами, в довжину 1 аршин і в ширину 3/4 аршини. На картині було зображено: серед степу на розісланий ковдрі лежав Потьомкін, коло нього свита, племінниця його Н.В.Браницька. Перед ним на колінах стоїть особистий лікар Андрій Санковський. Ця картина була написана в Ясах за наказом графині Браницької.

Коло старого помешкання в колишній садибі Попових знаходилася Успенська церква, побудована у 1749 р. Київським митрополитом Арсенієм Могилянським. У правій наручній стіні церкви була невелика ніша, в ній за склом стояли невеликий мармуровий бюст із надписом “Батьку благодійнику” і маленька мармурова гробниця, на якій написано: “Действующему тайному советнику Василию Степановичу Попову. Александр и Павел Поповы”. Над нішою в стіну був вроблений портрет самого В.С.Попова, а поряд у стіні – зображення Богоматері рідкісного живопису.

Біля церкви – три надгробних пам'ятники: над могилою Олександра Васильовича (помер 10 листопада 1859 р. у 65 років) Василя Олександровича (помер 28 вересня 1835 р.) і над могилою Олександри Василівни Трагерової (померла 17 березня 1828 р. – 68 років).

Церква і барська садиба були обнесені кам'яною стіною, яка двома кінцями упиралася у річку [69; 39-50].

Цими короткими відомостями й обмежуються наші знання з історії Полтавської гілки роду Попових і їх маєтку в Решетилівці, якого вони позбулися внаслідок надмірного марнотратства і невмілого ведення господарства. Значно більшу цікавість для нас становить історія Таврійської гілки роду Попових, яка безпосередньо пов'язана з історією нашого краю.

Павло Васильович Попов поклав початок Таврійської гілки роду. Він народився у 1793 р., з документів відомо, що Павло Васильович Попов почав службу у вісімнадцятирічному віці юнкером лейб-гвардії Артилерійської бригади, брав участь у Вітчизняній війні 1812 р. Роком пізніше брав участь у битвах при Люцені, Кульмі, Лейпцигу, а в 1814 р. під Парижем. За це був удостоєний перших нагород: медалі “В пам’ять Вітчизняної війни 1812 р.” та “Лейпцігська битва 1813 р.”, а також кульмським хрестом. У 1816 р. призначений ад’ютантом О.П.Єрмолова, супроводжував його до посольства в Персію.

У 1819 р. і наступних роках брав участь у війні на Кавказі, в 1820 р. отримав звання полковника і призначення командиром Херсонського гренадерського полку. В 1828 р. Павлу Васильовичу Попову присвоєно звання генерал-майора. У ході російсько-турецької війни 1828-1829 рр. він брав участь у розгромленні Коса-Мегмед-паші і Мустафи-паші. За успішне проведення бою нагороджений орденом Святого Георгія IV ступеня, а за штурм і взяття Ахалциху отримав золоту шпагу із брильєнтами з гравіруванням “За хоробрість” і написом “За штурм і взяття Алахциху”, згодом 17 вересня 1829 р. одержав ще одного ордена – Георгія III ступеня. Згодом П.В.Попова призначено командувати військами в Баязетському пашалику і начальником гарнізону Баязета. За героїчну оборону фортеці його ім’я було висічене золотими літерами в Георгіївському залі московського Кремля.

Саме перебуваючи на Кавказі, Павло Васильович познайомився з княжною Оленою Олександрівною Єрїставі, онучкою грузинського царя Іраклія II, яка незабаром стала його дружиною. У 1829 р. П.В.Попов пішов у відставку за станом здоров’я і протягом двох років із дружиною жив у Петербурзі. Разом із нею і маленькою дочкою Ганною (народилася в 1829 р.) у 1831 р. переїжджає до Василівки, яка того ж року стала волосним центром Мелітопольського повіту. Живе разом із сім’єю в маєтку, побудованому ще батьком, займається господарською діяльністю, старається зберегти свою спадщину, яка занепала за час його служби. В 1833 р. народився його спадкоємець Василь (саме той, про якого так багато розповідають легенд місцеві жителі). Павло Васильович помер у 1839 р., дружина його Олена Олександрівна набагато пережила чоловіка [61; 555-556]. Вона була чудовою господаркою, розумною та діловою жінкою. В пам’ять про чоловіка Олена Олександрівна побудувала церкву над його могилою. Вона була освячена в 1843 р. на честь апостолів Петра і Павла. Церква мала кам’яну дзвіницю і кам’яну огорожу із залізними ґратами та двома сторожками [44; 332-333].

Подальша доля церкви, як і поховань Попових, склалася трагічно. Після революції у підвальному приміщенні церкви, де знаходився склеп Попових, почали зберігати вугілля. Під час німецької окупації солдати розкрили один із саркофагів, забрали цинк і викинули залишки труни біля церкви. Чиї це були залишки, поки ще не встановлено. У 1955-1955 рр. церква була зруйнована, а поховання Попових були засипані. На місці церкви спорудили літній майданчик [54; 26-33].

Протягом 1836-1840-х рр. Попови переселили у Василівський маєток 9 сімей кріпаків, куплених у поміщика Пономарьова по 120 крб. асигнаціями за ревізьку душу в селищі Дяковому Курського повіту.

Бажання поміщиків щодо забезпечення своїх господарств дешевою робочою силою було підтримане і царським урядом, в листопаді 1827 р. видано указ, за яким усі селяни-утікачі не пізніше 15 вересня 1828 р. повинні були приписатися до поміщицьких або казенних поселенців. Тих, хто не підкорявся, карали, віддаючи в

рекрути чи в арештантські роти, засилали до Сибіру. Так, протягом 1827-1836 рр. 67 солдатів стали кріпаками Попова. Вже у 1837 р. в Василівці та інших селах повіту, що належали поміщику Попову, нараховувалося 3782 кріпаки [49; 204].

Порівняно з сусідніми селами Василівка розвивалася швидше, так як була розташована біля переправи через річку Карачокрак на шляху до Криму. В 20-30-х роках ХІХ ст. спостерігається будівництво у самій Василівці та її околицях млинів-вітряків, побудовано паровий млин.

Поміщики степових губерній займалися не тільки збутом сировини, яка вироблялася в їх маєтках. Деякі з них із метою отримання великих доходів намагалися налагодити переробку у себе в маєтку. У Василівському маєтку поміщики Попови мали 4 вітряки, 4 заводи (цегельний, черепичний, вапняний, винокурний), суконну фабрику, на яких широко використовувалася праця вільнонайманих робітників [58; 150].

Практично вся продукція споживалася в маєтку. Тому що згідно з положенням про кормчество і винокуріння дворяни мали право “курить горячее вино (водку)” в своїх маєтках тільки для внутрішнього використання. Продавати її можна було тільки в межах маєтку. Ось тому в шинках і трактирах розташованих на земельних володіннях Попова, продавали своє вино. Проте, вигідно можна було вигідно продати в сусідньому казенному селі Балки горілку. У торгуючих там відкупників ціна на горілку була значно вищою. Але це називалося кормчеством і сурово каралося. Можна було позбутися не тільки свого маєтку, а й дворянського звання, тому і не ризикували. Цеглу теж не продавали, вистачало споживачів у самому маєтку.

Олена Олександрівна Попова перетворила маєток у велике господарство. Для розширення і влаштування вже існуючого у маєтку саду поміщиця викликала в жовтні 1841 р. із Тавельського маєтку садівника [19; арк. 6]. Для навчання садівництву в листопаді 1842 р. до Тавеля були направлені двоє молодих хлопців зі Скельок і один із Василівки. А із Тавеля до Василівки було вислано 1 тис. штук виноградної лози і різного насіння [20; арк. 11].

Особливе місце в підприємницькій діяльності поміщиків Південної України займала торгівля худобою. Розвиток тваринництва був, з одного боку, обумовлений наявністю в краї добрих пасовищ. Серед іншого розведення худоби вимагало значно меншої кількості рук, ніж землеробство [58; 150].

У маєтку поміщиці Попової утримувалося 500 коней донської породи. Щорічний прибуток від продажу коней становив до 5 тис. крб. асигнаціями. Великі прибутки давало розведення тонкорунного вівчарства. На початку ХІХ ст. уряд почав проводити політику стимулювання суконної промисловості. Один за одним виходять укази про регулювання продажу сукна. А з 1816 р. уряд почав надавати кредити на розвиток суконного виробництва. В Василівці набирають силу вівчарні заводи. Тільки у 1846 р. було продано 1350 пудів вовни. В 40-х роках ХІХ ст. у Василівці з'являється суконна фабрика. В 50-х роках у Василівському маєтку нараховувалося 24 тис. овець тонкорунної породи. Від продажу яких Попова отримувала прибуток 20 тис. крб. сріблом щороку.

При О.О.Поповій упорядковуються вже існуючі села: Скельки, Верхня Криниця, Янчекрак, Карачекрак і виникають нові орендні селища. В самій Василівці за власний кошт поміщиці побудовано дві земські школи, аптека, надана фінансова

допомога в будівництві церковно-приходської школи. Для всіх службовців маєтку і спеціалістів зведені будинки. [21; арк.1].

Сама господарка постійно мешкала у Тавельському маєтку. Всіма маєтками Попова керувала через прикажчиків і постійно два чи три рази на рік об'їжджала свої володіння. Шлях із Тавеля до Василівки тривав 2-3 дні.

Таким чином, друге покоління поміщиків Попових, власників Василівського маєтку, продовжили заселення Василівки і перетворили маєток у велике багатогалузеве товарне господарство.

Син Павла Васильовича – Василь, майбутній будівник палацового комплексу в маєтку “Васильєво” був теж військовим. Свою військову кар’єру почав, як і батько, у вісімнадцятирічному віці. До нього Василь Попов закінчив курси наук у Пажеському корпусі і був випущений із правами 1-го розряду по цивільному чиновиробництву.

До служби В.П. Попов поступив із камер-пажів корнетом і направлений 7 серпня 1851 р. до кавалергардського полку, до якого прибув 1 вересня 1851 р. Вже в червні 1853 р. отримав чин поручика.

1 травня 1854 р. за виборами дворян, які відбували службу з приводу війни Росії з Англією, Францією і Туреччиною, Василь Павлович був у складі військ, що охороняли узбережжя Петербургської губернії з 24 квітня до 11 червня того ж року.

Під час коронації імператора Олександра II він перебував з 23 серпня до 13 вересня 1856 р. у Москві в складі Гвардійських Гренадерських Корпусів. Останні були зібрані для прийняття присяги на вірність новому імператору.

Проте за станом здоров’я 28 травня 1858 р. В.П. Попов був змушений піти у відставку в чині штабс-ротмістра. Під час відставки він займався цивільними справами. Надзвичайним з’їздом дворян В.П.Попова було обрано кандидатом у члени комітету з облаштування селян від Мелітопольського та Бердянського повітів Таврійської губернії. У 1861 р. Василя Павловича Попова обрано предводителем дворянства Мелітопольського та Бердянського повітів на трирічний термін [8; арк.1-6].

Але вже 31 жовтня 1860 р. Попов знову повернувся на службу, його прохання повернутися до Кавалергардського полку не залишалося без уваги. У 1864 р. В.П. Попов був прикомандирований до Головного штабу Кавказької армії у розпорядження Його Величності Головнокомандуючого армією. Він брав участь у військових діях на Західному фронті в складі Дахівського загону. За службу на Кавказі Василь Павлович отримав нагороду: право носити хрест і срібну медаль “За підкорення Кавказу”. У 1865 р. Попов знову звільняється за станом здоров’я.

З цього часу починається бурхлива громадська діяльність Попова, яка переплітається із військовою службою. Василь Павлович намагався якнайбільше докладати зусиль до роботи, за це його цінували і поважали. 1 квітня 1869 р. В.П. Попова було обрано мировим суддею у Сімферопольському повіті, а через два тижні – 14 квітня у Мелітопольському. На цю посаду він обирався неодноразово (1871-1877 рр. на II, III і IV триріччя).

Управляючим Василівського маєтку був Антон Крюков, який закінчив курс землеробської школи [12; арк. 139]. Крюков був головним управляючим маєтку до 1860 р. і звільнений комісією, яка була утворена у м.Василівці у справі жорсткого ставлення управляючого до селян [5; арк. 4].

Кожного року, влітку Василь Павлович разом із сім'єю і прислугою приїжджав із Тавелю до Васильєва. В своєму листі до матері від 20 лютого 1872 р. він писав про бажання оселитися в Василівському маєтку на постійне проживання. Раніше, 30 січня 1872 р., він і з досадою писав матері, що будівництво Лозово-Севастопольської залізниці затягується: "...Я, напевно, не доживу до того, когда через Васильєво пройдет железная дорога". Василь Павлович писав, що Асоціацією, яка забов'язалася будувати залізницю, змінюється проект прокладки дороги, планують "...от Харькова отправить дорогу через Екатеринослав, Орехов и Мелитополь, минуя Александровск и Васильєво". Він 'выражал досаду на то, что усроители боятся проводить дорогу по балкам вдоль плавней, в то время как в иных странах по морю прокладывают." Це було великим ударом для Василя Павловича, так як він мріяв їздити з Криму залізницею прямо до свого Василівського маєтку. Із іншого листа ми дізнаємося про поїздку В.П.Попова до Петербургу до Великого князя Михайла Миколайовича Романова, брата Олександра II, з яким він був близько знайомий [25; арк.1-5].

Не виключено, що саме завдяки клопотанню Попових залізниця пройшла там, де раніше планувалася, – через Олександрівськ і Василівку. На її будівництво були витрачені великі кошти. Попови також зробили свій внесок – видавши 4 тис. дес. своєї землі під будівництво залізниці і станцій. За велику фінансову допомогу в цій справі поміщикам було дозволено самим називати нові станції. Василь Павлович Попов назвав станцію "Попово", його сусід поміщик Канкрин – "Канкринівка". Ці назви збереглися і до сьогодні. В.П.Попов не погодився улаштувати станцію біля маєтку, бо це, на його думку, "создало б шум и сутолоку." Тому станція "Попово" була побудована в 2,5 верстах від центральної садиби біля села Верхня Криниця. Крім будівлі вокзалу там були побудовані дім для службовців станції, зал чекання (готель) – пізніше клуб залізничників, пакгаузи, торгові ряди, господарські приміщення. На сьогоднішній день збереглося приміщення вокзалу, два господарських приміщення, водопровідна башта (залишилися стіни) і майже зруйнований погріб [2].

У 1871 р. в будівлі, яку земство орендувало у Попова на 12 років, була відкрита початкова однокласна школа. В ній 94 хлопчики почали вивчати читання, арифметику, правопис і закон Божий [82; 84].

У 1872 р. В.П. Поповим була побудована і подарована Мелітопольському земству лікарня зі всім необхідним устаткуванням (на це В.П. Попов витратив близько 14 тис. крб.). Земство з подякою прийняло цей благодійний внесок. Вже в 1873 р. лікарня була відкрита [59;.233].

З початком російсько-турецької війни у 1877 р. Попов був призначений командуючим полку. Після закінчення війни у 1878 р. повертається до цивільних справ. 10 січня 1878 р. його було обрано блюстителем Таврійського Єпархіального училища, крім того, Попов бере активну участь у благодійних акціях, вступивши до "Общества попечителей", яке допомагало хворим і пораненим воїнам, за що отримав знак Червоного хреста.

15 березня 1880 р. В.П. Попов був призначений почесним членом Таврійського Губернського Попечительства дитячих притулків. 7 липня 1880 р. за його проханням він був звільнений у Мелітопольському повіті. 8 грудня 1880 р. Попова призначено Почесним Попечителем Сімферопольської гімназії. Проте у травні 1880 р. знову повернувся на військову службу і був прикомандирований до 7-го

Уланського Ольвіопольського полку підполковником, але у серпні того ж року Попов був направлений у розпорядження генерал-ад'ютанта барона Корфа в комісію, яка займалася ліквідацією філоксери у Криму.

На черговому зібранні губернського дворянства у жовтні 1881 р. Василь Павлович Попов був обраний губернським предводителем дворянства Таврійської губернії на наступне триріччя з 1882 р. Завдяки наполегливій праці, активній діяльності у громадському житті В.П. Попов був нагороджений орденом Св. Володимира III ступеня.

8 квітня 1883 р. в день святкування 100-річного ювілею приєднання Криму до Росії, за пропозицією В.П. Попова, Таврійське дворянство вирішило увіковічити цю подію створенням пам'ятника Катерині II за рахунок дворянства. Василь Павлович Попов разом із генерал – ад'юнктом Йосипом Володимировичем Гурком, таврійським губернатором Андрієм Микитовичем Всеволожським брав участь у закладці в м. Сімферополі першого каменю майбутнього пам'ятника. При закладці під камінь був покладений поставець із золотими, срібними і мідними, починаючи з часів Катерини II і наступних років до 1883 р. Освячення здійснював єпископ Таврійський і Сімферопольський Гермоген.

15 лютого 1884 р. В.П.Попов знову – почесний Попечитель Сімферопольської гімназії. В пам'ять про коронацію імператора Олександра III 3 листопада 1883 р. він був нагороджений 8 жовтня 1884 р. темно-бронзовою медаллю на Олександрійській стрічці. У 1885 р. В.П.Попова було знову обрано головою дворянського зібрання Таврійської губернії.

З кожним роком здоров'я Василя Павловича, підірване у війнах, погіршувалося. 27 липня 1885 р. він їде за кордон на лікування на 4 місяці [9; арк. 1-10].

У місті Сімферополі зі збільшенням населення відкривали благодійні і навчальні заклади, а при них домові церкви. Улаштував домову церкву і Василь Павлович Попов при своїй садибі в окремому приміщенні, в ім'я рівноапостольних царів Костянтина й Олени, яка була освячена 14 червня 1887 р. Ця церква збереглася до наших часів [70; 83].

Про те, як було поставлено господарство в економії Попова, ми знаємо із документів і спогадів сучасників (див. додатки).

Наприкінці 80-х років XIX ст. В.П.Попов володів у Ялтинському повіті Таврійської губернії 415 дес. землі, у Сімферопольському повіті 1626 дес. землі, в Євпаторійському 22539,5 дес. землі і трьома будинками в м. Сімферополі. Володіння Попова в Перекопському повіті становили 4655,5 дес. землі, у Мелітопольському 39669 дес. землі і Олександрівському повіті Катериновславської губернії 19 тис. дес. землі [9; арк. 10].

Щодо сімейного життя, то воно у Василя Степановича не склалося. Був одружений на дочці дійсного статського радника і камергера Михайла Миколайовича Челищева – фрейліні Її Імператорської Величності – Варварі Михайлівні. У 1868 р. 8 січня народився його перший син Юрій, а 22 лютого 1869 р. – Павло [8; арк.2].

Листи В.П. Попова до матері дружини свідчать, що Варвара погано ставилася до чоловіка, не поважала його, а одного разу зрадила: “В течении 11 лет я перенес всякие неприятности от огорчения, какие только могла внести в дом женщина, но я никогда не думал, что доживу до позора; – і прохав тещу прийняти дочку у батьківський дім, давав їй 1000 крб.; – в надежде избегнуть позора и скрыть

случившиєся” [25; арк.1-3]. Але сама Варвара Михайлівна вважала себе невинною перед Богом і чоловіком. Дітей Василь Павлович залишив собі і виховував разом зі своєю матір’ю – Оленою Олександрівною. Турбувалася про своїх дітей і Варвара, до Попова часто надходили листи, то з Франції, то із Німеччини [25; арк. 5].

Останні роки свого життя Василь Павлович провів у Василівському маєтку. За повідомленням Лущинського генерал жив разом із дочкою. Вона була високого зросту, худорлява, мала красиве волосся й очі. Робітники любили її за красу і наївну доброту, але прожила вона не довго, померла у молодому віці. Син Юрій служив у Петербурзі в гвардії офіцером. Інший син, одружившись без згоди батька, був позбавлений права на спадок, працював викладачем гімназії в м. Сімферополі (див. додатки) . Наприкінці свого життя Василь Павлович Попов вирішив здійснити мрію свого життя – побудувати палац у своєму маєтку [51]. В спогадах Лущинського ми знаходимо відомості про будівництво замку: «генерал на старість надумав побудувати палац. ... Революційні заворушення, бунти селян, змусили побудувати палац, як неприступну фортецю. Мільйони були вкладені в будівництво. Будував палац на високому місці, з зубчастою стіною і бійницями, подібним до Кремля. Всередині палац чудового виду із балконами і сигнальними уступками. В ньому двох видів зала з подвійним світлом, маси чудових кімнат, дзеркальні стіни та вікна. Величезні грати анфас палацу, кам’яні глибокі погребі, конюшні, на конюшнях бійниці. В приміщеннях палацу є потайні ходи на пойму, де насипався земляний вал і де був вхід одного з ходів. Передбачалося навколо палацу зробити рів із водою. ... Будівництво тривало три роки, всі гори навколо маєтку Попов наказав засадити лісом » [1].

Після закінчення будівництва палацового комплексу в маєтку Васильєво В.П. Попов згодом 30 серпня 1894 р. помер. Маєток перейшов у спадок його сину Юрію Васильовичу (1868-1918 рр.).

Молодший брат Юрія – Павло Васильович постійно проживав у Сімферополі і мав тільки один маєток у Тарханкуті.

В 90-ті рр. XIX ст. управляючим Василівського маєтку був Петро Францович Верницький, і потім протягом 16 років, 1899 – 1915 рр., Василь Львович Перовський (1899-1942 рр.), брат Софії Перовської, відомої революціонерки.

Загальна площа Василівського маєтку Васильєво становила 33624 дес. землі. Орна земля (26,5 тис. дес.) була поділена на ділянки і здавалася в оренду. Так, община с. Гохгейм орендувала 1476 дес. орної землі по 7 крб. за десятину [63; 90].

На початку XX ст. економія мала 13 конів, 166 волів, 22 корови, різний сільськогосподарський реманент і машини. Тривалість робочого дня в економії в зимові місяці становила 9-10 годин, а в період збору врожаю – 16-17 годин на день. Жінки отримували на 1/3 нижче ніж чоловіки, а підлітки 2-3 рази менше їж дорослі працівники.

Селяни с. Янчекрак у 1901 р. орендували ділянку орної землі площею 866 дес. по 6.5 крб. за дес. землі. В орендній угоді, яку заключив із ними В.Л.Перовський вказувалося, що третина взятої в оренду землі повинна була постійно знаходитися під толокою (тобто вільною від посівів), 1/5 посівної площі повинні займати озимі, а 4/5 – ярові культури. Орендаторам надавалося “одиннадцять домов со всеми при них службами и огорожей”. Вони були зобов’язані боротися з бур’янами і сільськогосподарськими шкідниками (необхідно було доставляти в контору маєтку необхідну кількість “лапок подлежащих истреблению ховражков”). Орендарі також

повинні були забезпечувати збереження існуючих меж і доріг. Вже нові будівлі по закінченні будові, якщо вони були збудовані без дозволу власника землі, повинні були бути знесені чи передані новому орендарю за домовленістю.

Потрібність у землі у селян постійно збільшувалася. В 1908 р. сільські сходи Василівського сільського товариства (сільський староста Філіп Донченко) і села Карачекрак (сільський староста Антон Лисенко) звернулися до Ю.В. Попова з клопотанням про збільшення їм площі землі під оренду.

Частину землі поміщик Попов здавав в оренду (по 3,75 крб. за дес. на рік) дев'яти общинам німецьких колоністів, на яких були створені орендні селища Анненфельд, Барбанштадт, Гелененфельд, Розегоф, Юренталь та ін. Також, ще існували орендні селища Белицький, Верхня Криниця, Волково, Гладкі, Грозово, Жеребянки, Кислицький, Кринічеватий, Лесний, Луговий, П'ятихатки, Єристовка та ін., багато із них існують і до сьогоднішнього часу. Близько 9 тис. дес. землі здавалися в оренду майже 100 заможним селянам. Значну частину землі в маєтку, яка не була здана в оренду, засівали зерновими.

Фруктові сади в маєтку займали 18 дес. землі, виноградники 4. дес., парк в м. Василівку займав 27 дес. землі. Тільки за 1863-1897 рр. біля Василівки було посаджено 414 дес. лісу. Значна частина землі була відведена під ярмаркову площу 414 дес. землі (для порівняння: вся Василівка займала 70 дес. землі., а поміщицька садиба 29 дес. землі). Площа сінокосів становила 284 дес. землі, пасовищ 3591 дес.

Селянська община мала в користуванні 4772,4 дес., отриманих від поміщика Попова. З них рілля займала 4270 дес. землі, а присадибні ділянки 344 дес. землі, 42,9 дес. були зайняті під залізницею. 20 серпня 1903 р. общиною було прийнято рішення про загальний перерозподіл землі. В 1905 р. перерозподіл було завершено – по 6 дес. землі на ревізку душу. Під час проведення столипінської аграрної реформи почалося закріплення за селянами їх власних наділів. На час складання вироків про виділення в общині було 730 наділів і 430 домогосподарів користувалися надільною землею. Протягом 1907-1911 рр. свої ділянки закріпили, але не вийшли на відрубів 178 селян. Загальна кількість закріпленої землі становила 1533,8 дес. землі, але значна частина цих ділянок була продана. В 1907-1910 р. селяни продавали землю і на сторону, і своїм односельцям по 150 крб. за наділ (6 дес. землі), в 1911 р. – по 180 крб., а в 1912 р. ціни зросли до 200 крб.

У Ю.В.Попова община орендувала 2741 дес. доброї землі і 454,25 дес. землі вигону (на 1912 р.). Орендна плата становила 1135,6 крб. на рік. У свою чергу, община здавала своїм членам ділянки на 120 і 95 дес., отримуючи орендну плату в 3503,3 крб. [64; 139].

Під керівництвом В.Л.Перовського в 1905 р. в Василівському маєтку була побудована електростанція (див. додатки). Крім того, в маєтку була улаштована метеорологічна станція. В палаці знаходилася астрономічна вежа, де було встановлено 5-дюймовий рефлектор з годинниковим механізмом роботи Рейнфельдера в Мюнхені, також 70 мм. астрономічна труба зі штативом. Наглядачем на метеостанції був Мартин Бреднев. Метеостанція діяла до листопада 1918 р. [3; арк.1-2]. Водопостачання садиби здійснювалося від водонапірної башти стеляними трубами, які були проложені під землею.

Поміщики південних губерній із кожним роком все більш і більше здавали свої землі в оренду, при чому переважно довгострокову. При здачі землі у оренду укладалася угода, якою обумовлювалися деталі користування землею.

Значна частина маєтку “Васильєво” на 1904 р. була заставлена в Дворянському та Селянському земельних банках. Крім того, на 1909 р. постало питання про продаж 20 тис. дес. землі Василівського маєтку. 7 січня 1909 р. управляючий Катеринославськими відділеннями Дворянського та Селянського земельних банків В.Горицький звернувся до Юрія Васильовича Попова із проханням просити його повіреного Б.М.Гіммельфарба передати купчу старшому нотаріусу на затвердження, щоб довести справу до кінця. Крім того, Горицький повідомив, що Рада Селянського і Дворянського банку для полегшення розрахунків із його кредиторами надала аванс у розмірі 300 тис. готівкою, направивши гроші до старшого нотаріуса [27; арк.3-4,10].

Конярство у маєтку велося уміло, проте спостерігався великий процент падалі у 1914 р.: із 119 голів коней загинуло 16. Рашиновський пояснював це поганим доглядом за кіньми. Причому витрати на утримання одного коня становили близько 102 крб. 14 коп., що було явним перебільшенням. Слід зазначити, що у Василівському маєтку вирощували переважно англійську скакову породу [28; арк.1-3].

Свинарство мало такі ж недоліки, як і конярство. Процент загиблих тварин становив 22%. Свині були поганої породи і давали малу вагу.

Збитки у полеводстві дорівнювали не 41 крб. 12 коп., а 5-6 тис. і були незрозумілі.

На думку агронома, сільське господарство у Василівському маєтку потребувало модернізації, застосування нових технологій.

Так як у маєтку були родючі ґрунти, в більшій частині рівний рельєф і не розтягнуте розташування угідь, агроном Рашиновський пропонував:

- розширити господарство і збільшити земельну площу до 1000-1500 десятин,
- приділити увагу окремим галузям господарства для зменшення витрат, які на 1914 р. становили 88 909 крб. 40 коп. (або 2 крб. 64 коп. за дес.),
- припинити продаж хороших молочних тварин і вирощувати м'ясну породу спеціально для продажу [28; Арк.4].

У записці присяжному повіреному Б.М. Гіммельфарбу про сільськогосподарський розвиток Василівського маєтку агроном Рашиновський повідомляє, що всі галузі господарства на 1916 р., які не були в оренді, крім лугів і вигонів, не принесли прибутків. Завищені розцінки грубих кормів негативно впливали на прибутки скотарства і конярства. Крім цього, великий вплив на розвиток сільського господарства мала Перша світова війна (1914-1918 рр.), в яку була втягнута й Україна. Всі сили були спрямовані на забезпечення потреб фронту. Коливання цін на сільськогосподарську продукцію, завищення розцінок на коней і худобу було характерною рисою того часу. Витрати поміщицьких господарств перевищували прибутки. Так було і в Василівському маєтку поміщиків Попових. Тому для оцінки стану сільського господарства агроном взяв 1914 р. як більш сталий.

Оренда на 1916 р. не приносила великих прибутків, тому що землі у Василівському маєтку здавалися в оренду селянам, які не завжди платили вчасно або зовсім не були спроможні платити. З цього приводу агроном Рашиновський пропонував по закінченні війни відмовитися від такого виду оренди і перейти на

інший. На його думку, більш раціональним було б створення великих хуторів (по 500-1000 дес. землі) для видачі в оренду одному господарю.

Юрій Васильович помер у віці 50 років, 13(26) листопада 1918 р. і був похований в с. Джалман – Кільбрун [32; Арк.5]. Він залишив троє дітей від першого шлюбу і одного від третього. Найстарша Ольга Юріївна 4 лютого 1918 р. вийшла заміж за Олександра Яковича Полякова. Тетяна і Ілля – були ще неповнолітніми. Після своєї смерті Ю.В.Попов не залишив заповіту, і дітям довелося відстоювати свої права на спадок. Інтереси родини Попових у суді представляв присяжний повірений Б.М.Гіммельфарб.

За постановою Сімферопольського окружного суду від 15 грудня 1918 р. нащадки Ю.В.Попова були затвердженні в своїх правах і отримали дозвіл розпоряджатися майном. Ольга отримала 3/16 частини рухомого і 6/28 частини нерухомого міського і 6/49 нерухомого майна. Тетяна відповідно 3/16 рухомого, 6/28 нерухомого міського, 6/49 нерухомого майна. Ілля 3/16 частини рухомого, 6/28 нерухомого міського і 15/49 земельного майна. Певна частина повинна була перейти у спадок вдові Ю.В.Попова, дружині у третьому шлюбі, та її малолітньому сину Юрію [27; арк.1-3].

Все нерухоме майно, що отримали нащадки Юрія Васильовича у спадок, було оцінено на суму 7.232.772 крб. 50 коп.

Насамперед це:

1. Земля з посівами і угіддями, яка не мала промислового характеру і становила 33000 дес. при маєтку “Васильєво” з селами Кара – Чокрак, Янчокрак, Скельки Мелітопольського повіту. Частина маєтку була закладена в Державному Дворянському Банку (сума первісного боргу дорівнювала-1.037.100 крб., а капітального-954.409 крб.), а частина в – Земському Банку Херсонської губернії(первісна сума-153.400 крб., а капітальна – 109.836.37 крб.).

2. Земля при селі Будке Сімферопольського повіту складала 1229 дес.900 кв. соток із будівлями. Теж заставлена у Земському Банку і оцінена в 158448 крб.28 коп.

3. Лісова дача “Тавель”, при селі Тавель і Біюк – Якой – Аянь, площею 42129 дес., і 37 дес. землі було під фруктовим садом; залишалася не заставленою і оцінювалася в 14635 крб.

4. Лісова дача Ємереклень Ялтинського повіту, займала 600 дес. і оцінена в 18000 крб.

5. Дворове місце на Мюльгаузенській вулиці з номером 5 в місті Сімферополі, було оцінене в 38600 крб.

6. Пустопорожнє місці на цій же вулиці під номером 11, оцінене в 16200 крб.

Після смерті батька діти успадкували і цінні папери, які зберігалися в відділенні Азово – Донського комерційного банку міста Олександрівська (8 білетів 1-го внутрішнього з вирашем займу на суму 2000 крб. і 7 білетів 2-го внутрішнього на суму 3.400 крб.)

Ситуація, що склалася на 1918 р. в Україні, була вкрай несприятливою для поміщиків. Внаслідок постійних погромів із боку селян припинила своє функціонування метеорологічна станція, що знаходилася у Василівському маєтку. А 1919 р. станція була передана в дар Російському Товариству, а один із членів товариства Мартин Іванович Бреднев (колишній спостерігач станції, працював у маєтку протягом 15 років), отримав астрономічну трубу на згадку про Василівку від Ю.В. Попова.

Перший обшук у маєтку «Тавель» відбувся 7 січня 1919 р., внаслідок якого було вилучено 108 крб. у управляючого маєтку – Володимира Павловича Тангрєня [26; арк.1]. В січні 1920 р. поміщик Попов позбувся 121 дес. землі лісу, яку вилучено для потреб Південної залізної дороги за дешеву ціну по 5 крб. за кубічний фут. А в квітні 1920 р. з Василівського маєтку конфісковано Революційним штабом для потреб Республіканських військ зброю і 30 штук коней [26; арк.1].

Зі встановленням радянської влади була скасована приватна власність, в тому числі і дворянське землеволодіння. Доля роду поміщиків Попових була типовою, як і тисячі інших дворян, вони позбулися своєї власності. Подальша доля нащадків Попових на сьогодні залишається невідомою.

На сьогодні збереглася лише частина будівлі садиби і палацового комплексу. Тільки завдяки зусиллям районного культурно – історичного товариства «Спадщина» і працівників відділу культури вдалося юридично захистити його від подальшого руйнування. Ряд будинків Василівки отримали статус пам'яток історії, а палацовий комплекс увійшов до складу відкритого у січні 1993 р. Василівського державного історико – архітектурного музею – заповідника “Садиба Попова”.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Запорізького обласного краєзнавчого музею, спр. 19-29а. – “Воспоминания Лушинского”.
2. Колекція архіву історико-архітектурного музею-заповіднику “Садиба Попова”
3. Центральний державний архів Автономної Республіки Крим (ЦДААРК), ф. 27, оп. 13, спр.3351.
4. ЦДААРК, ф. 327, оп. 1, спр.713.
5. ЦДААРК, ф. 327, оп. 1, спр. 1216.
6. ЦДААРК, ф. 327, оп. 1, спр. 1221.
7. ЦДААРК, ф. 327, оп. 1, спр. 1345.
8. ЦДААРК, ф. 327, оп. 1, спр. 3006.
9. ЦДААРК, ф. 327, оп. 1, спр. 3007.
10. ЦДААРК, ф. 327, оп. 1, спр. 3084.
11. ЦДААРК, ф. 327, оп. 1, спр. 5171.
12. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 1.
13. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 4.
14. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 5.
15. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 45.
16. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 67.
17. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 78.
18. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 79.
19. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 123.
20. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 127.
21. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 591.
22. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 593.
23. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 599.
24. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 606.
25. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 607.

26. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 614.
27. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 639.
28. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 807.
29. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 1663.
30. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 1786.
31. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 1886.
32. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 1947.
33. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 1952.
34. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 1991.
35. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 2052.
36. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 2178.
37. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 2272.
38. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 2222.
39. ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 2907.
40. Валишевский К. Вокруг трона. – М., 1990.
41. Вернадский Т.В. Тавельський архив. – Симферополь, 1919.
42. Вернер К., Харизменков С. Крестьянское хозяйство в Мелитопольском уезде. – М., 1887.
43. Гермоген. Таврическая епархия, Гермогена, еп. Псковского и Порховского, б. Таврического и Симферопольского.– Псков: Тип. губ. правл., 1887. – 520с.
44. Грибовский А.М. Записки об императрице Екатерине Великой. – 2 изд – М., 1864.
45. Ігнатуша О.М., Тедєєв О.С. Перлина архітектури Півдня України (за рядками архівних документів) // Нариси Південної України. – Запоріжжя, 1997. – С. 43-50.
46. Иконников В.С. Граф Н.С. Мордвинов. – СПб., 1873.
47. Історія міст і сіл УРСР. Запорозька область. – К., 1970.
48. История городов и сел УССР, Запорожская область. – К.:УРЭ, 1984.
49. История Украинской РСР. – Т. 2. – К., 1979.
50. Кучеренко А, Козырев В. Очерки истории Васильевки. – Запорожье:РА «Тандем – У», 1998.
51. Лук'яненко І.М., Стойчев В.М. Легенди та перекази як джерело для вивчення історії Півдня України XVIII – другої половини XIX століття. // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ, Вип. 4 (5), Запоріжжя, РА «Тандем У», 1999. – С. 221-224.
52. Лук'яненко І.М. Тавельський архів Попових. // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ, Вип. 4 (5), Запоріжжя, РА «Тандем У», 1999. – С. 224- 228.
53. Лукомской В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. – К., 1992.
54. Мешков В.В., Корсунский Д.Ю. Из истории Васильевского района // Нариси Південної України. – Запоріжжя, 1997. – С. 26-33.
55. Мешков В.В. Палацу Попова 100 років // Запорізька правда 6 вересня 1994 р.
56. Мешков В.В. Палацу Попова 100 років // Нова Таврія, 28 вересня 1994 р.
57. Пикуль В.С.Фаворит (Избранные произведения в XII томах.). –Т. 3. – Кн. 2. – Москва, 1992.

58. Попова Р.С. Помещичье предпринимательство в период кризиса феодально – крепостнических отношений (На материалах Южной Украины)// Актуальные проблемы аграрной истории Украинской ССР. Сборник научных трудов. – Днепропетровск: ДГУ, 1981.

59. Постановления Мелитопольского уездного земского собрания X очередного созыва, 1879 г. – Симферополь: Типография Спири, 1890.

60. Родионов М. Статистико-хронологико-историческое описание Таврической епархии. – Симферополь, 1872.

61. Русский биографический словарь. – СПб., 1902. – Т.13.

62. Севастопольский справочный листок 1884. – № 88.

63. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. – Вып. 2.– Т. 1. – СПб., 1887.

64. Темірова Н.Р. Поміщицьке землеволодіння на Півдні Укаїни у пореформений період // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ, Вип. 3, Запоріжжя, РА “Тандем У”, 1998.– С. 135-141.

65. Федоров Е.Ф. Каменный пояс. – Минск, 1989.

66. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Эфрона.– Т. 19.– СПб., 1896.

67. Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). –Т VII. – Одесса, 1868.– С. 223.

68. ЗООИД.– Т. IX – Одесса, 1869.–С. 379-388.

69. Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 15. – Полтава, 1917.

70. Третья учебная экскурсия Симферопольской мужской гимназии. – Симферополь, 1890.

ДОДАТКИ

№ 1

1794 р. – Копія наказу про призначення В.С.Попова завідуючим гранувальною та шліфувальною фабриками

Василий Степанович, Петегорскую Гранильную и шлифовальную фабрику со всеми принадлежащими ей людьми, строениями и материалами препоручим в ваше ведомство и распоряжение и пребываем вам благосклонны

Екатерина

ЦДААРК, ф.535, оп. 1, спр. 2172.

№ 2

1795 р. – Рапорт надвірного радника М.Григорьєва В.С.Попову

Его превосходительству Василию Степановичу Попову от находящихся при алмазной мастерской надворного советника и кавалера Григорьєва

РАПОРТ

11 августа из подносимых наличных в алмазной мастерской Ея императорскому Величеству жемчугов отобрано Ея императорским Величеством и отданы ювелиру Дювалю на некоторое дело и употреблено им жемчугу из № 4-5 золотников 36/96 -х.

Из № 7 39 зерен весом 4 золотника с половиною.

Из 4-х больших 2 зерна весом 5396-х.

О записке которого в расход прошу Ваше превосходительство дать мне повеление.

1795 г. Матвей Григорьев.

ЦДААРК, ф.535, оп. 1, спр. 2172

№ 3

Б. д. – Доповідь В.С.Попова імператриці Катерині II про Липецькі заводи

Покойный Светлейший князь весьма часто занимался распоряжениями о приведении в действо благоуспешное Липецких заводов. Но рассматривая полученные от них сведения находил оные недостаточными и работы тамо производимые для казны дорогими. В следствие чего и искал человека сведущего в заводном деле которому бы можно было поручить их в полное распоряжение. Основатель и содержатель литейного в Херсоне завода майор Струговщиков казался ему к тому способным и его намерен был князь послать для наиточнейшего обозрения заводов Липецких, коль скоро только работы херсонские отлучиться ему позволяет. По сем обозрении еог светлости полагал отдать ему в управление завод на известных условиях, которых было бы целію было не только приведения заводов в действие но и польза казенная для будущего времени.

Святлейший князь за месяц еще до кончины своей приказал за ним послать курьера, но Г.Струговщиков не застал уже Его Светлости в живых.

Не угодно ли будет приказать Г. Мордвинову чтоб он послал майора Струговщикова для обозрения и описания Липецких заводов и для представления выгоднейших для казны способов на приведение их в цветущее состояние. В.С. Попов

ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 2222, арк. 1-2.

№ 4

1872 р., січень 8. – Лист В.П.Попова до О.О.Попової

Любимая маменька, я на днях узнал что M-lle Войткевич приискивает себе какое-то место или положение в Одессе, на том основании что так она моложе Вас то вероятно Вас переживет, а потом останется ни при чем. Это дало мне мысль предложить Вам взять к себе M-lle Лафат. Для Юрия которому уже 4 года она не годится и я просил Анету приискать мне в Петербурге няню или гувернантку постарше. Ведь никого Вам останется не возможно а приискивать особу совершенно незнакомую – не знаешь еще с каким характером. – довольно затруднительно.

Правда что M-lle Lafite не в состоянии будет Вам писать по-русски. Но в обыкновенных вещах она объясняется кое как а нужда заставит еще скорее выучиться. Характер же ее и рукоделия Вы знаете и в случае не дай Бог болезни – присмотреть хорошо. – Буду ждать Вашего ответа. Если бы Вы захотели ее взять, то я прислал бы ее в экипаже, который Вы купили у Войтковичей.

Юрий совершенно здоров и в настоящее время гораздо веселее, чем был прежде, болел очень много, так что замучил своих нянь. Целую Вас и прошу поцеловать за меня маленькую дурочку (дочурку).

Любящий Вас сын Василий.

Васильево

8-го января 1872 -го года.

P.S. Хотя урожай был порядочный, но дохода от хлеба никакого не предвидится. Пишу об этом подробно Варишке – она Вам расскажет.

9-го января 1872

P.P.S. Только что явился покупатель на шерсть – конечно я ее теперь не продам – нужно иметь товар готовым и тогда продавать. Но это хороший знак – значит есть требование (спрос -В.С.) и цена весной будут хороши, он теперь предлагает 8 р. 50 к. – В прошлом году продана по 8-м рублей

ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 607, арк. 20-21.

№ 5

1872 р., січень 30. – Лист В.П.Попова до О.О.Попової

30-го января 1872 г.

Васильево

Любезная маменька.

Письмо Ваше от 22-го января я получил. Но все таки не могу еще решиться на счет Грожана. Он нужен будет Юрию только, еще через три года. А до тех мне еще много поездок придется.

Представьте себе это передвижение. Выйдет что в роде переселения народов. Юрий, Я, немка, англичанка, гувернер, доктор, человек, а если придется ехать с Варишкой, то прибавится к тому еще столько. Для железных дорог будет очень выгодно, но для моего кармане совсем. Так как при наступлении темлой погоды т.е. весной я собираюсь приехать в Крым то посоветуюсь еще с Вами, а пока повременю. – Вы говорите что я верно перестал интересоваться железною дорогою. Оно почти что так, но только от досады и злобы.

Я всегда выражал сомнение чтоб дожить до того, когда через Васильево пройдет желез[ная] дорога. Кажется я не ошибся. Хотя изыскания все проходили через это местечко, но теперь Компания взявшая концессию хлопочет чтоб провести дорогу прямо от Лозовой на Павлоград и Орехов, минуя Екатеринослав и Александровск, куда берется провести ветви от главной линии. Таким образом Васильево останется в стороне. Она т. е. Компания заявляет трудным и даже не возможным строить дорогу вдоль Днепра по плавням и проч[ие] глупости. За границую проводят дороги по морю, как например у Венеции, прорывают громадные горы и устраивают тунели в 20 верст длины как напр[имер] Симплоне – а у нас вдоль плавлен, по овражкам и ровикам чрез которые можно перепрыгнуть не разбежавшись, считается делом головоломным и невозможным.

Впрочем эти господа умудряются и по самым ровным местностям устраивать головоломливые железные дороги (Извините за каламбур).

По всей вероятности правительство согласится на предложение так как новая линия оказывается на 31 версты короче, и ему совершенно все равно что дорога не

пройдет чрез Васильево, и что это огорчает Вашего покорного слугу и любящего Вас сына.

Василий Попов

ЦДААРК, ф. 535, оп. 1, спр. 607, арк. 14-15.

№ 6

1904 р., листопад 26. – Вигяг із прохання В.Л. Перовського на ім'я начальника Таврійської губернії про заснування електростанції у Василівському маєтку

Оборудование освещения я думаю предоставит фирме Р.Кольбе, которая должна будет поставить: газогенераторный двигатель 20-ти сил завода Крослей, две динамы Бергмана (одна 13 кВт., другая 5 кВт.) с распределительной доской для необходимых приборов, аккумуляторною батареею в 64 элемента. Тюдор, также со всеми принадлежностями и электрический, 5-ти сил двгатель в мастерской, и устроить проводку линий по деревянным столбам 4-х саженой вышины и 5-ти вершковой толщины. Напряжение тока будет не более 12 вольт. Станция будет помещаться в одноэтажном каменом здании, крытом марсельской черепицею. Здание длиною 13,1 саженой и шириною 3,2 саженья, вышиною в стенах 4 аршина.

В первом помещении аппарат для получения антрацитового газа, в нем потолка нет. Во втором, наибольшем, снабженном потолком, помещается на кирпичном фундаменте газовый двигатель завода Крослей, марка ЗЕ в 20 сил, который приводит в движение ремнями две динамомашины Бергмана, которые дают: первая при напряжении 115 вольт до 100 ампер постоянного тока, а вторая (служащая только для заряжения аккумуляторов) при 60 вольтах-до 80 ампер. В этом же помещении находится распределительный щит... приборы: амперметры и вольтметры для главной машины, двухполосные выключатели для нагруженных линий; амперметр и вольтметр для батарей аккумуляторов, коммутатор к ней на 13 контактов и переключателей, а также автоматические выключатели и указатели земного тока...

Всех ламп системы Эдисона по всем зданиям предполагается в будущем до 600 и для полного их одновременного горения представляется в будущем установить еще вторую газовую машину с динамой, которая будет давать ток, и двигатель для качания воды из артезианской трубы около церкви.

В.Л.Перовский.

№ 7

Перша половина ХХ ст. – Спогади В.А.Лущинского

Глава 1. Мои родители.

Отец мой, Аполлинарий Францевич Лущинский (1849-1892 гг.), был отдан под суд за какие-то упущения по службе... отца оправдали. После этого отец некоторое время был без работы, а затем получил приглашение в имение генерала Попова в с. Васильевка (в 50 км. от Александровска) на частную должность помощника бухгалтера имения, где мы прожили с 1885 по 1892 гг., когда отец скончался скоропостижно на 43 году своей жизни. Умер он, когда мне шел девятый год.

Глава 2. Детство.

Уже на третьем году моей жизни семья наша переехала в с. Васильевку в имение генерала Попова.

Имение генерала Попова прилегало к пойме р. Конки, на которой были богатые заливные покосы и плавни с лозой и ивой. В имение входило несколько тысяч десятин этих покосов и плавней и много тысяч пахотной черноземной земли. Почти половина нынешнего Васильевского района расположена на землях этого генерала.

В пяти верстах от экономии имения была станция Попово Курско-Харьковской железной дороги, соединяющей Москву с Севастополем. Когда проводили железную дорогу, генерал не согласился устроить станцию около имения, так как это создавало бы шум и сутолоку.

Старик генерал Попов был вдовец и жил безвыездно в своем имении. Его дом был расположен на склоне к пойме р. Карачекрак, небольшой речушке, впадающей в р. Конку. Это был дом с колоннами, белый оштукатуренный, одноэтажный, каменная лестница вела к подъезду. Около лестницы - балкон, где генерал часто сидел с трубкой.

Рядом в ограде каменных причудливых заборов из полукруглой черепицы расположены были конюшни выездных лошадей, сараи, погреба и другие службы. На цоколе конюшни устроены были часы, выбивающие каждый час громко. Много построек экономии было расположено при поселке Васильево, названном так в честь генерала Василия Павловича Попова. В поселке - квартиры служащих, рабочих и целый ряд частных домов торговцев, большей частью евреев. Они строили дома, платя аренду за землю генералу. При поселке была красивая каменная церковь, школа, почта, больница, все в постройках собственности генерала. Через выемку железной дороги на ст. Попово расположена деревня Васильевка, населенная бывшими крепостными генерала. В молодости генерал любил брать на ночь красивых девушек из этой деревни, почему в ней много осталось потомков генерала. Весь поселок и деревня были экономически связаны с генералом и для них он был "бог и царь". Большой штат конторы обслуживал имение.

Контора имения, расположенная в двухэтажном деревянном оштукатуренном доме, недалеко от дворца генерала (там где теперь больница), имела около входа высокий столб с колоколом, звуки которого указывали на начало и конец работы для рабочих имения. Вход с улицы по каменному крыльцу в сени прямо на второй этаж, влево - контора, а вправо - наша квартира. В нижнем этаже влево - архив имения и квартиры обслуживающих контору персонала, а вправо - наша кухня, квартира кухарки, конюхов и прислуги.

Во дворе, обнесенном каменным забором, сараи, конюшни, колодезь. Ниже к пойме - большой каменный дом управляющего имением, разорившегося помещика Серикова. Еще ниже, через дорогу, целый ряд построек: сараи, погреба, конюшни, скотный двор, кухни, впоследствии электростанция, квартиры служащих и т.д. Все утопало в зелени белой акации, кленов, осокора, тополей, желтой кустарниковой акации, сирени.

Вдовый генерал жил в дочь. При дочери был целый штат гувернеров и приживалок. Одна из бонн красавица венгерка Раут вскружила голову старому генералу. Ходили между служащими всякие слухи об амурах этой красавицы. Ее все боялись, как бы она чего не наговорила генералу, а потому рабски ей угождали. Впоследствии она от генерала уехала куда-то. У генерала было два сына: сын Юрий

служил в Петербурге в гвардии офицером, редко приезжал к отцу; другой сын - Павел окончил университет, женился без согласия отца, почему был проклят последним, лишен наследства и служил преподавателем гимназии в г. Симферополе. У генерала было еще одно имение, в Крыму около Тарханкута. Туда он редко выезжал, приезжал с отчетами в Васильевку его доверенный. Именья были не заложены, был генерал очень богатый, миллионером.

Большая часть земли и покосы сдавались в аренду, часть обрабатывалось экономией.

С дочерью генерала приключилась беда: она влюбилась в своего гувернера - француза. Узнав об этом, генерал выслал этого гувернера в 24 часа с имения. Говорили служащие, что дочь осталась беременной, и кроме того, еще зараженной какой-то дурной болезнью. От преждевременного выкидыша она скончалась. Похоронена она в склепе церкви поселка Васильево.

Я не видел никогда этой дочери и об всем этом знаю со слов матери. Мать рассказывала, что генеральша была очень высокого роста и худа. Чудные волосы и красивые глаза у ней. Служащие ее очень любили за ее красоту и наивную доброту. Любила она верховую езду на чудной белой лошади (кобыле) лучших кровей. При генерале жила его мать, древняя старуха. Занимала она особый дом, стенки которого были сделаны звуконепроницаемыми. Дом ее, ныне снесенный, был окружен чудным парком. Говорили, что помешалась она на иголках. Все ей казалось, что во всякой мебели натасканы иголки и колются. Целый особый штат верных бывших крепостных старух был около нее. Вскоре и она умерла и была похоронена в склепе церкви. Старуха никуда не выходила и умерла что-то около девяноста лет от роду. Была она барски величественна и ни с кем не сходилась.

Наша квартира была такова. Выходя с улицы по каменной лестнице, попадали, это большие сени в зимние время помещали в себе несколько возов соломы, так как все топки нашей квартиры и конторы выходили в сени. Специальные истопники зимние топили печи. С сеней влево двери - входили в наш зал. В очень большой комнате в шесть окон было почти пусто, стояло пианино, где мать музицировала, а вся остальная мебель была экономическая - генерала, гарнитур мягкой мебели, зеркала в простенках, квартиры из приложений к "ниве" в рамках на стенках. Далее дверь влево, в столовую, длинную комнату с длинным столом посередине и стульями, зеркало и буфет, на особом столике самовар. Помню картину фруктов, с битой птицей на стене. Затем в дверь в коридорчик, направо в дверь в спальню, в детскую. Из коридорчиков крутая деревянная лестница с фонарем в нижний этаж и на двор. В нижнем этаже большая кухня с русской печью и плитой и квартирой кухарки и нянек. Там же квартира конюхов конторы. Около дома небольшой цветник, где разводила цветы мать, но это было и не нужно делать, так как экономия предоставляла чуть ли не ежедневно цветы с оранжерей генерала, садовник любил мать и помогал ей налаживать цветник.

Зарплата отца была не велика, что-то около 50 рублей в месяц. Зато вся провизия и хлеб, мясо и овощи предоставлялись ежедневно экономией генерала бесплатно. Деньги фактически шли только на одежду. К празднику Рождества и Пасхи полагались особые награды. При тогдашней дешевизне мы жили хорошо и сытно. Кроме того, полагались нам корова и лошадь с выездом для отца. Эти животные, а также две свиньи, были (жили) во дворе. Ходили за ними генеральские

конюхи и кормились генеральскими кормами, бесплатно. Много служащих, врач - были поляками. Генерал им симпатизировал.

Было приказано выдать на один раз на обзаведение 200 рублей с конторы отцу. Отец рассказывал о генерале как каком-то боге. Служба отца пошла без соринки и задоринки. Единственный минус был тот, что служба эта не давала чинов, так как была частная.

Часто у нас сходились сослуживцы отца: кассир Еремич, поляк, одинокий человек, начальник почты, врач поляк, служащий экономии Янчевский со всей женой и рыженькой дочерью Авочкой, бывал управляющий Сериков с семейством. Угощались, выпивали. Часто ходили в гости, особенно в зимнее время.

Помню, как мы были в гостях (у) Янчевских. Это семейство было особенно приятно маме. Семья музыкальная, поляки. Жили в большом доме. У них была маленькая девочка Авочка, моя приятельница.

Любил я бывать у доктора Сушицкого, тоже поляка. Семья чисто польская, деликатная, чинная, говорит только по-польски.

Помню, как отец взял меня с собой к пастуху на овчарню генерала. У него было 1,5 млн. овец какой-то особой породы. Громадные каменные сараи из дикого камня высились влево от мельницы на горе к реке Карачерак.

В поселке жило много богатых торговцев евреев. Вся торговля очень оживленно велась евреями. Они же снабжали всех служащих экономии лучшими товарами. У евреев была своя синагога, баня, где обмывались после родов еврейки и еврейская община.

Хорошо мне помнится генеральский сад. На небольшой площади в сотни десятин в пойме и долине реки Карачекрак этот сад состоял из фруктовых деревьев, со всех сторон сад окружен был глубоким непроезжим оврагом. Около оврага росли дикорастущие растения: тополь, клены, райские яблочки, айва, груши, вишни. Персики, абрикосы, шелковицы и прочие. Сад (был) разбит на аллеи. В одной каштановой аллее стоял ряд мраморных статуй на пьедесталах по мифологии Римской империи. Изредка стояли мраморные лавочки. В этой аллее была каменная беседка, где иногда отдыхал генерал и его семья. У въезда в сад большие каменные ворота и сторожка для сторожа. В саду богатые оранжереи с разными тропическими растениями, где выгоняли ранние фрукты, овощи для генерала. Сад был в ведении особого садовника, живущего при оранжерее. В саду же были и большие огородные площади, где выращивались овощи к генеральскому столу и для служащих. По саду были разбросаны небольшие домики для сторожей, одетых в зеленые платья. За селом - ров и еврейское кладбище.

Рядом с садом было 10 десятин на горе виноградника, на нем сторожка садовника-винодела.

С этим садом связано воспоминание о сыне генерала Павле. Он как-то приехал к отцу, но генерал его видеть не пожелал, то он приехал на наемной лошади со ст. Попово и остановился в саду у садовника. Нужно было устроить свидание отца с блудным сыном. Не знаю, как донесли об этом генералу, но он ладно приехал в сад, и здесь произошла в беседке встреча с сыном. Результаты всем были известны.

Приказ генерала был - отправить Павла на бричке на станцию Попово. Так и не простил он своего сына. После смерти отца-генерала по духовному завещанию все имения перешли сыну Юрию, но последний от себя отдал имение в Крыму, около Тарханкута, своему брату Павлу. Очень боялись, чтобы не гневался генерал на

приютившего Павла садовника, но все обошлось благополучно. Говорили, что особенно генерал гневался на сына за то, что он женился на какой-то стриженной девице, даже не дворянского рода. Генерал по старости лет очень пил, он всегда был полупьян, любил людей пьющих. На старости лет он задумал себе построить дворец. Очевидно, он был уже не совсем здоров психически. Революционные волнения, бунты крестьян заставили его построить дворец, как неприступную крепость. Миллионы були вложены в эту стройку. Представьте себе на высоком месте зубчатую стену с бойницами, вроде кремля. В середине дворец, чудного вида, с башнями. Сигнальными уступками. В нем двух видов зала с двойным светом, масса чудных комнат, зеркальные стены и окна. Громадная решетка с анфаса дворца, каменные глубокие погреба, конюшни (в одной из конюшен впоследствии помещалась Васильевская профшкола, а в другой школа девятилетка). На конюшнях бойницы... Из здания дворца (шел) потайной ход на пойму, где насыпался земляной вал и где был вход этого хода. Колоссальные средства были потрачены на постройку этого дворца. Предполагалось кругом (вокруг) дворца сделать ров с водой, (но) не успели сделать это за смертью генерала. Предполагался вход во дворец сделать в виде массивных небольших дверей с перекидным мостом средневековой эпохи. Эта стройка продолжалась три года, и отец был командирован генералом на эту стройку в качестве смотрителя этой стройки.

Говорили, какая-то цыганка предсказала генералу: «Когда окончишь строить дворец, то и помрешь». Чтобы затянуть стройку, генерал к чему-либо придирался и начинали разбирать и вновь строить.

Так, ему не понравились стекла во дворце и он выбил их палкой и приказал вставить втрое толще стекла. Так и не пришлось ему пожить в этом дворце при своей жизни. В нем уже после жил сын Юрий, и целые транспорта легких певичек и гостей ездили со станции Попово во время его пребывания в имении. Какие чудные лепные работы были во дворце. Так, одна комната была в мавританском стиле, где была курильня; бильярдная комната в китайском стиле. Из салона открывался вид на пойму реки Конки и проходящие поезда по линии железной дороги. К старости генерал приказал засадить все горы имения лесом. Целый ряд лесоводов садили лес. Теперь он частично вырублен, но тогда лес был хорош.

Кругом вокруг поселка степи покрывались лесами. Дорога на станции Попово получила шоссе, по обе стороны которого шел лес.

Образ генерала был для меня чем-то сказочным. Я только раз видел его в саду. Я бродил в саду около груш и вижу: по каштановой аллее проносится коляска с генералом. Помню, он смотрел так сурово в мою сторону, а я сжался в комок. Когда проехал генерал, он заметил меня, я со страху пустился все лопатки в противоположную сторону вглубь сада и замер. Весь седой, в фуражке с красным околышем, суровый старик, одетый в военный мундир, и до сих пор стоит в моих глазах, как будто это было вчера. Второй раз я его мельком видел, когда он пришел поведать умершего отца, но это не оставило такого воспоминания, как вчера в саду.

Так шли незаметно год за годом, и вдруг все благополучие наше надломилось в связи со смертью отца. Это было в жаркое время июля 1892 года.

Вся Васильевка пришла проститься с отцом, умершим от солнечного удара. Подъехал генерал. Все расступились, он подошел к мертвому, открыл кисею, перекрестился и сказал матери: «Не беспокойтесь, воля божья, жалко Аполлинария Францевича. Как странно устроен человек, еще не- давно мы с ним вели беседы».

Рядом стоящему с ним управляющему он приказал: «похороны за мой счет». В тишине расступившегося народа он отправился домой. Решили хоронить с утра. Колокола в церкви были по мертвому заунывно и жалобно. Спустившись к переходу железной дороги, понесли отца на деревенское кладбище на горе, вокруг которой лес, посаженный генералом. ...Наконец закопали могилу. Появился холм свежий и над ним крест. На кресте значится: «Здесь покоится служащий генерала Аполлинарий Францевич Лушинский, умер в 1882 году на 43 году жизни скоропостижно».

После смерти отца дела нам доставляли провизию бесплатно и вскоре назначили пансион в 25 рублей. На эти деньги можно было безбедно в семье жить.

В ночь с 31 декабря на 1 января 1893 г. в доме (который занимали Лушинские) случился пожар. Загорелись сени во дворе, потом огонь добрался до чердака, перебрался с чердака на стропила, и дом запылал с крыши. Мать велела перенести в соседский дом управляющего. Дом пылал как костер. Мать спасла имущество и бухгалтерскую отчетность.

Генерал со своего балкона наблюдал с трубкой в зубах за пожарищем и отдавал приказания. Домашние вещи были почти все спасены, часть расхищена в суматохе, сгорел архив конторы. Человеческих жертв не было. Деревянный дом сгорел начисто, остались трубы. Жить в экономических зданиях не было где, и мать нашла в поселке комнату и кухню, куда мы переселились с пожарища.

К весне мы перебрались на новую квартиру. В этой квартире жил приказчик экономии, молодой человек. Почему-то он застрелился, говорили, от любви. На полу еще был след - засохшая лужа крови, никто в этой квартире не хотел жить. Дом был генеральский, мать попросила перебраться в эту квартиру. Она была веселенькая, маленький укромный домик с деревянными сенями и ставнями на болтах. Все удивились бесстрашию матери. Дом был на дороге. В доме был зал, где застрелился приказчик, спальня, детская и маленькая кухня, она же столовая. У нас была одна кухарка: жили мы бедно: мать собирала деньги на отъезд в г. Александровск.

Генерал Попов пережил моего отца ровно на год. Скончался он тоже (в) июле, в жаркие дни. В последнее время он много пил. Любил он компанию при выпивке, приезжали к нему пьющие помещики, разные военные, а когда их не было, он пил со служащими. Заживо он начал разлагаться. Отнялись ноги, стали его возить в коляске. Почему-то ноги опухли и стали гнить. Вонь была ужасная от него, за ним ходил комердинер - старик из его бывших крепостных. Сделался он раздражительным, капризным. Вообще генерал был атеистом, терпеть не мог попов. Советовали ему причаститься. Он отказался, не знаю, кто из служащих посоветовал генералу, чтобы он вызвал из Петербурга нашумевшего в то время черносотенца «святого» Иоанна Кронштадтского. Уверяли, что этот поп творит чудеса. Медицинская помощь была при нем, но генерал не любил лечиться и плохо верил в медицину.

Выносил он одного только фельдшера из больницы Васильевки, с которым он вместе выпивал. Наконец, уговорили и вызвали Иоанна Кронштадтского. В особом вагоне (по) железной дороге с необыкновенной помпой доставили этого «святого» к генералу. Что произошло между генералом и «святым» неизвестно, но на следующий день был приказ генерала: оплатить расходы попа и выслать его из имения в 24 часа. Так и уехал Иоанн Кронштадтский из Васильевки, но уже не в

особом вагоне. После этого отъезда генералу стало плохо, ноги гнили. Говорят, он заживо гнил, в больших мучениях он скончался. Похороны были необыкновенно пышны. Вся дорога от дворца до церкви была устлана черным сукном. Съехались десятки попов со всего уезда. Необыкновенный балдахин был устроен во дворце его, и весь народ гуськом проходил прощаться с генералом. Целый день и ночь звонили колокола в церкви. Приехали на похороны его сыновья Юрий и Павел. Произошло вскрытие духовного завещания. Павлу генерал ничего не оставил, но Юрий отдал ему добровольно имение в Тарханкуте. Хозяином в Васильевке сделался Юрий. Я видел процессию к могиле. Везли громадный катафалк с умершим генералом, несли на подушках его ордена, вели его любимую лошадь. За гробом шел Юрий в придворном мундире с крестом на рукаве. В штатском сюртуке шел Павел и целый ряд любимцев генерала. Буквально вся Васильевка в эти дни похорон была на лицо. Торговля была закрыта, все крестьяне шли за гробом.

Чудный написанный хор пел «Со святыми упокой» так жалобно и грустно, что хотелось плакать. Даже в еврейской синагоге шли молебствия. Так хоронили генерала.

К началу осени мать на лошадях из экономии, нагруженных нашим имуществом, переехала в Александровск.

Архів Запорізького обласного краєзнавчого музею, спр. 19-29а, арк. 1-19.